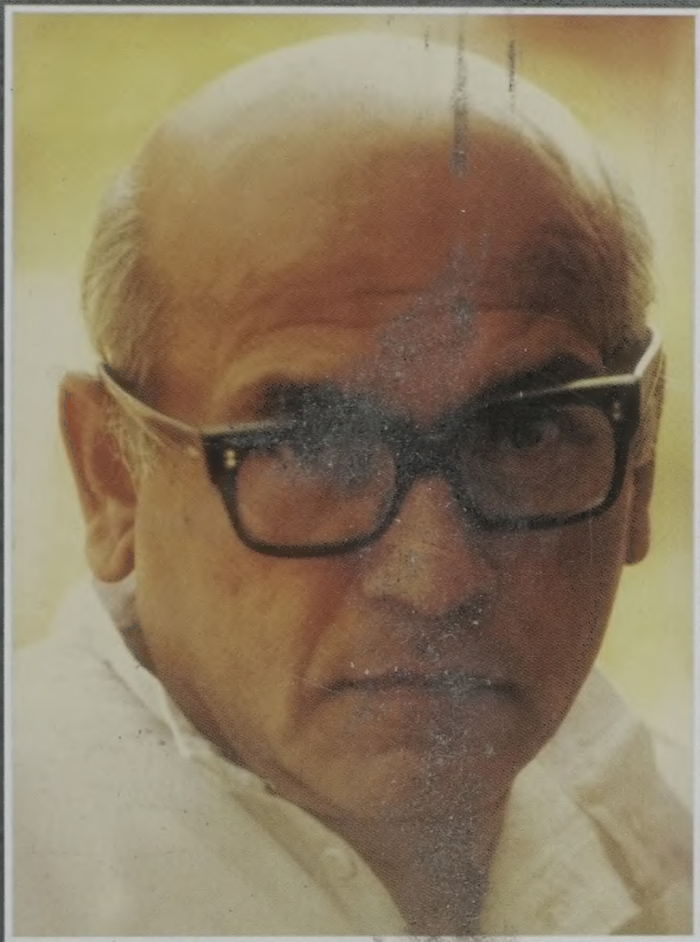
ساهت ۽ ڪلا جي

رچنا

انند کيماڻي

اِشاعت جو ٻٽيهون سال

Sahit ain Kala ji **RACHNA**
Editor : Lakhmi Khilani

ساهت ۽ ڪلا جي

رچنا - ١٢٥

ايڊيٽر : لکمي کلاڻي

في انڪ : ٢٠ رپيا

Price Rs. 20/=
Annual Subscription Rs. 100/=
Life Subscription Rs. 1000/=

سال : ٣٢ **Year-32**

اَنڪ : ١٢٥ **Vol-125**

(Jan. - March. 2010)

جنوري - مارچ ٢٠١٠

ڀارت کان ٻاهر : ٥٠ يو. ايس. ڊالر

پاران : اِنڊين اِنسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي

P.O.Box-10 Adipur (Kutch) 370205
Ph: (02836) 263851, E-mail : contact@sindhology.org Website www.sindhology.org

سلسلو

ڪيو آهي. ’جيئو ۽ جيئڻ ڏيو !‘ (Live and Let Live !)
ڪشنچند بيوس جو به ساڳيو قول آهي.

ڪر دنيا ۾ دل وڏيري، تون به رهه، مان به رهان
آڻ منورتيءَ ۾ ڦيري، تون به رهه مان به رهان!

سنسڪرت جو هڪ سلوڪ آهي ’وسڌيو ڪٽنبڪم‘. ڌرتيءَ جا سڀ پراڻي هڪ ئي ڪٽنب جا ڀاتي آهن. وڻ ٽڻ، جهنگل پهاڙ، هوا، پاڻي، آڪاش پاتال، ندين ۾ ترندڙ جيو جنتو، آسمان ۾ اُڏامندڙ پکي پرندا، گهاٽن ٻيلن ۾ رهندڙ جانور ۽ آديواسي لوڪ، سڀ هن سرشٽيءَ جيholistic وجود جا اٽوٽ انگ آهن. انهن مان ڪنهن هڪ به انگ کي ضرب رسندي ته سموري سرير جي هاڃي ٿيندي. اڄ جي هن ناسمجهه انسان کي البت ان حقيقت جي پروڙ ڪانهي.

اِها افسوسناڪ حقيقت آهي جو اڄ جي انسان پنهنجي شخصي سوارٿ لاءِ هن وايومنڊل (Environment) جو پرياورٽي توازن (Ecological balance) بگاڙي اُن کي وڏو ڌڪو رسايو آهي. هن گهاٽن ٻيلن جا وڻ ڪٽي، انهن جو عمارتي ڪاٺ ۽ جانورن کي ماري اُنهن جو کلون وديسي بازار ۾ پي وڪيون آهن. هزارن سالن کان هنن جهنگلن ۾ رهندڙ مول آديواسين کي ڀاڄون پٽي، روٽي روزيءَ لاءِ شهرن ڏانهن ڌڪي ڪڍيو آهي. پهاڙن تان وڻن جي اُکوڙجي وڃڻ سبب ندين ۾ ٻوڏون آيون آهن. ٻوڏون روڪڻ لاءِ هن ندين مٿان وڏا بند ٻڌا آهن. انهن هزرادو بندن سبب پاڻيءَ جي شاهي Reservoirs مٿاڇري تي آباد ڪيترن ڳوٺن کي جلمئي ڪري ڇڏيو آهي. هيٺانهين واري ڊيلٽا ايراضيءَ جي غريب ڪسانن جا کيت پاڻيءَ جي اٽاڻ سبب سڪي ويا آهن. پاڻيءَ جي وهڪري جي بند ٿي وڃڻ سبب سمنڊ جي کاري پاڻيءَ سندن ٻنين ۾ اندر پيهي انهن کي لوڻائو ڪري ڇڏيو آهي.

جھڙو پوکيندين تھڙو لڻندين

(As you sow , so shall you reap)

’ڪڪ پوکيندين، ڪڪ لڻندين، جَوَ پوکيندين تہ جَوَ لڻندين‘ سنڌيءَ ۾ اھا چوڻي مشھور آھي. ائين بہ چوندا آھن تہ ’جھڙي ڪرڻي تھڙي ڀرڻي‘ - ’جھڙي نيت تھڙي مراد‘

اھي چوڻيون وگيان جي ڪارڻ (Cause) ۽ نتيجي (Effect) جي اُصول جي پوئواري ڪن ٿيون. اھو اُصول ٻاھرين ڀوتڪ سنسار سان گڏ انسان جي اندرين مانسڪ سنسار سان بہ لاڳو آھي.

’مِٺڙا ڳُھر تہ ڳھراڻ‘ تون ڪنھن کي پيار ڏيندين تہ موٽ ۾ پيار پائيندين. ڪنھن کي ڌڪاريندين تہ موٽ ۾ توکي بہ ڌڪار ئي حاصل ٿيندي. تون پنھنجي ھٿ ۾ ڪنيل ڪم کي پوري ايمانداريءَ سان نبھائيندي اُن جو سنمان ڪندين تہ اُھو بہ توکي وڏي عزت آبرو عطا ڪندو.

بائيبل جو ھيءُ فقرو نيويارڪ ۾ .U.N.O جي بلڊنگ مٿان اُڪريل آھي.

Do unto others as you would like others to do unto you

(ٻين سان آھڙو (پيار ڀريو) ورتاءُ ڪر، جھڙو تون چاھين ٿو تہ ٻيا بہ توسان ڪن)

اھا حقيقت آھي تہ ھن سنسار ۾ اُھوئي شخص مڪمل آزادي ماڻي سگھي ٿو، جنھن ٻين پراڻين جي جيئڻ جي آزاديءَ جو حق تسليم

ٻئي طرف دنيا جون وڏيون طاقتون ٻه پنهنجي برتري قائم رکڻ لاءِ هرروز ائٽمي آزمائشون ڪن ٿيون. اڄ جو وڏي ۾ وڏو مسئلو Global Warming جو آهي جنهن هن وشو کي وناش جي ڪگار تي آڻي بيهاريو آهي. پاڻ کي سياڻو، چتر سڏائيندڙ انهن حرفتي انسانن ڪان شاهه جو هيءُ قول وسري ويو آهي.

'پائي ڪان ڪمان ۾، ميان مار مَ مون

مون ۾ آهين تون، متان تنهنجو ئي توکي لڳي'[1]

پنهنجي حرص ۽ هوَس جي پورتيءَ لاءِ عام جنتا کي هنن پنهنجي ظلم ۽ ڏاڍ جو شڪار بڻايو آهي. انهن ڌرتي ڌڪاڻيلن هاڻي جهنگ جو منهن ڪيو آهي. حق ۽ انصاف حاصل ڪرڻ لاءِ اي. ڪي-٤٧ ۽ ڪلشنڪوف رائيفلون هٿ ۾ کڻي، هو مرڻ مارڻ لاءِ تيار ٿي ويا آهن. کين اڄ آتنڪوادي، نڪسلوادي، مائووادي (Terrorist) سڏيو ٿو وڃي. دنيا مٿان اڄ هنن جي پيدا ڪيل ڏهڪاءَ جي تلوار لٽڪي رهي آهي.

ڪاش اڄ جي انسان اندر اها سمجهه اَچي، اها سوجهي پيدا ٿئي ته بين کي پنهنجي خريد فروخت جي جنس (Commodity) سمجهي سندن شوشڻ ڪري کين غير انسانيپڻي طرف ڌڪڻ واري سندن ان ذهنيت، موت ۾ کين ٻه هڪ ڪموڊٽيءَ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو آهي. هو خود ٻه پنهنجو ماڻهپو کوهي وحشي بڻجي ويا آهن.

دنيا اڄ جنهن نفرت جي نگُري بيماريءَ جو شڪار آهي اُن جو هڪ ئي واحد علاج آهي، محبت جي ملم پٽي. نفرت سان نفرت ڪڏهن ٻه ڌوپجي نه سگهندي. اُن کي محبت سان ئي ڌوئي صاف ڪري هن ڪائنات کي ساهه کڻڻ لائق بڻائي سگهبيو.

اهو سڀ ملڪ جي ترقيءَ جو عذر ڏيئي ڪيو ٿو وڃي. ۽ ان ترقيءَ جو لاڀ رڳو حڪمران طبقي کي حاصل ٿيو آهي، جنهن ۾ راڄنيتي نيتائن سان گڏ ڪامورا شاهي، ملٽري ۽ پوليس جا عملدار شامل آهن، جن عام ڪسانن ۽ پورهيتن جا حق کسي، ٻنهي هٿن سان اُنهن جو شوشڻ (Exploit) ڪري، ڪين لُٽيو ڦريو آهي. سندن زمينون ڦٻائي، اُديوڳپتين جي پائيواريءَ ۾ انهن تي شاهي ڪارخانا لڳايا آهن. جن جي چمنين مان نڪرندڙ دونهين (Carbon emission) سموري وايومنڊل کي دوشت ڪري ڇڏيو آهي. انهن مان ٻاهر نيڪال ٿيندڙ تيل ۽ تيزاب گاڏر گندي پاڻيءَ ندين جي پاڻيءَ کي زهريلو ڪري ڇڏيو آهي. اهو سمنڊ جي جيو جنتن لاءِ به موتمار ثابت ٿيو آهي.

پرتپور، نل سروور ۽ پکين جي ٻين Birds Sancturies ۾ روس جي سائبيريا علائقي مان هزارن جي تعداد ۾ فليمنگو ۽ ڪونج پکي هٽ هر سال آنا لاهڻ ايندا آهن. پر هتان جي گندي بيٺل تانگهي پاڻيءَ سبب هنن هاٿي پنهنجو ماڳ مٽي ڇڏيو آهي.

سماج جي واپاري طبقي وارا راتو رات دنيوي ڪاميابيءَ جي شڪر تي پهچڻ لاءِ ناڻو ڪمائڻ جا غلط سلط طريقا اختيار ڪن ٿا.

ڪاڌي جي شين ۽ دوائن ۾ ملاوت ڪري هنن عوام جي زندگيءَ سان پڻ کيڏيو آهي. انڪم ٽئڪس، سيلس ٽئڪس، ايڪسائيز، ڪسٽمس ڊيوٽيءَ ۾ ڪروڙن جون گهوٻيون پڻ هنيون آهن. کاڻين مان بي قاعدي معدني پدارٿن جي کوٽائي ڪري، ڪروڙن روپين جو ڪارو ناڻو سِوس بئنڪن ۾ پڻ جمع ڪيو آهي. سرڪاري تنتر جا منسٽر، ڪامورا ۽ پوليس آفسر هن لُٽ ۾ هنن سان ڀاڱي ڀائيوار آهن. پنهنجن انهن بچڙن ۽ ڪڌن ڪمن تي ڍڪ پردو ڪرڻ لاءِ هو سرڪاري عملدارن سان گڏ ڀڳوانن کي به رشوت ڏين ٿا.

شيام جئسنگهاڻيءَ جي پهرين پُڻيہ تِٿي (٢٢ مارچ ٢٠١٠) جي موقعي تي پيش آهن

شيام جون ٻہ اڻڇپيل ڪوتائون

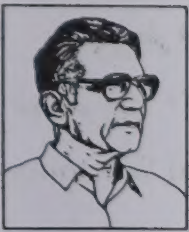
(١) ٢٥ ڪلاڪ

منهنجي جاءِ ۾ طلسم آهي
منهنجي ڇُهاءَ مان وهاڻي اندر
هوُ ١٨٠ ڊگريءَ ۾ تراڪرا مٽي ويندا آهن
ڏيري ڏيري مورڇت ٿي ويندا آهن
مان ڪين ٽِري ۾ ڪٽندو آهيان نمبروار
واپس بوتل جي ويجهو آڻيندو آهيان باقاعده

بوتل ۾ بند بلڪ ڊونهين مان تار
چاهيندو آهيان اها تيزاب بند ڪريان تار
پر نہ، بنهہ نہ، اصل نہ، صفا نہ
اهي ڀوتيا عناصر
پل اَجر اَمر رهن سدا، ورنا
مان جاڳندس ڀلا ڪيئن
٢٥ ڪلاڪ - ٢٥ ڪلاڪ؟

منهنجا بي ترتيب سپنا
منهنجي اکين کي پوريل ڏسي
(هالانڪ اُهي نيم بند هونديون آهن)
مان ڊُهرائيندو آهيان :
مان ٢٥ ڪلاڪ جاڳندو آهيان
منهنجي ڪرائيءَ تي واچ آهي :
'٢٥ ڪلاڪ ......'

غزل/ اَرجن حاسد

اَڄ مونکي سچ ڳالهائڻ ڏي
سيني سامهون پڇتائڻ ڏي

تار ٽٽي گهُوگهاٽ وڌو تيو
ساجهہ ساڻ اتم، ڳائڻ ڏي

گيت سچو، سڀ سنگ لٽي ويا
ٻُڪ چوي تي ٻاڏائڻ ڏي

خوشبو ويچاري ڏسجي تي
آئت ڏيئي پرچائڻ ڏي

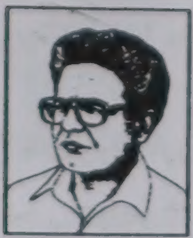
گل وڪامڻ لاءِ واجهائن
ٽارين تي ئي مُرجهائڻ ڏي

هاڻي تنهنجي وس ۾ آهيان
پرسان ويهي شرمائڻ ڏي

ماريو ويندس ڏينهن ڏِٺي جو
ڏاڍن سان هٿ اٽڪائڻ ڏي

حاسد کي دارونءَ جي عادت
مونکي هڪ روٽي کائڻ ڏي

68, Neel Kanth Society No.1
P.O. BHAT. Dist. Gandhinagar - 382428

نظم/ڊولڻ راهي

شِوُ: پسماسُر

کھڙو ڏوھ ڱگدام وٽن جو،
پاڪ هوا، معصوم گلن جو،
پکين پسُن، جيون جنتن جو،
سادن ٻوٽن ۽ ڪَسبن جو،
چنچل ندين ۽ سمنڊن جو
شانت تلاون ۽ ڍنڍُن جو
ڪوهن، نهرن ۽ جهرڻن جو
بيقصور جبلن جهنگلن جو؟

جُڳن جُڳن کان جنڪي ماڻهو
پنهنجي سوارٿ لاءِ ستائن،
موج مزي ۽ شوق شغل لءِ
وحشي ڪين شڪار بڻائن،
زهريليون گئسون اوڳاڇي
ساهہ فضا جو گُهٽي مُنجهائن،
ويچاري گونگي قدرت سان
زِنا ڪري ٿا هوَس مِٽائن

وحشت زور ظلم جو چڪر
آخر ڪيسين هلندو رهندو؟
ڏاڍُ ڏمرُ، ڏهڪاءُ ڏوجهرو
ڪيستائين ڪوئي سهندو؟
جي پوُنءِ اُپ جو سينو ڦاٽو
ناهہ ٿاڪُ صدين جو ڍهندو
قدرت شِوُ ماڻهو پسماسُر،
رک رهندي پيو ڪجهہ بہ نہ رهندو!

زِنا = بلاتڪار

منهنجا بي ترتيب سپنا
علاوالديني بوتل مان ٻاهر نڪري
منهنجي گرد ڪارنيوال ڪندا آهن
بدنصيبا اگر مان ڪروٽ بدليندو آهيان
اک چنڀ ۾ منهنجي وهاڻي هيٺان لڪي ويندا آهن.

(٢١ اَپريل ٢٠٠٢ تي هيءَ ڪويتا ’٢٥ ڪلاڪ‘ شيام شايد نند جويريءَ کي پڙهي ٻڌائي هئي. سندس شخصي ڊائريءَ ۾ درج هن ڪوتا متان سندس لکيل نوٽ.)

(٢) تون سمورو ڏينهن سمهين ٿو
مان سموريون راتيون جاڳان ٿو
اوندهه جو اَهڙو پهريدار آهيان
جنهن سپنا تهخانن ۾ بند ڪيا
طعنات : هر غلط اِمڪانات لاءِ
زيرو هروس - زيرو زون جا نقاب
مشينيون ڪامپيوٽر چوُطرف
واڪا ۽ چلاهٽون خطري کان آگاهه :
نه ٻڌ .... نه هار مڃ، هٿ پير هلاءِ

مون صحرا ۾ ٻار کي اُڇلائي ساهت ٻاتي
نه هٿ پير هلائيندس، نه ٻڌندس ڪڏهن به
ريتيءَ تي ڪشتيون هونديون آهن؟
ٻڌنديون آهن؟
ترنديون آهن؟
گرم هوا جون ڦونڪون چو طرف گهمنديون آين ....

(٢٩ جولاءِ ٢٠٠٢ تي شيام ڪنعيي تولاٽيءَ لاءِ لکيل هيءَ ڪويتا شايد ڪيس فون تي ٻڌائي هئي. سنڌس شخصي ڊائريءَ ۾ درج هن ڪوتا متان سندس لکيل نوٽ)

تصويرون/لکمي کلاڻي

١. پڪاسو جا ڪبوتر
اُڏري سرحد پار ڪان
اَمن جي آڻ خبر

٢. ڪوريئڙي وڇايو ڄار
شڪار ڦاسڻ جي آس ۾
ويٺو ڪري انتظار

٣. اُڀ ۾ بار سرڪيون
قلابازيون ڏين ٿا ڪيترون
سرڪس جا نٽ نٽيون

٤. سڱن وارو هرڻ
اهم جي ڪوڙڪي ڦاٿل
مشڪل ڀاهر نڪرڻ

٥. سرءُ جا پيلا پن
ٽارين تان ڇڻي ڪريل
يادن جا مٽل ڪن

٦. اُڏري ويا طوطا
پڃرا اَڄ خالي خالي
عارضي سندن ناتا

٧. ڪويل ڪانو ڪارا
هڪ سُريلو ٻيو ٻُڇڙو
ٿئي ڪيڏا نيارا

٨. هي چنچل لهرون
سڏڙا ڪن ٿيون سپني کي
اَچو ته گڏجي کيڏون

٩. تلاءَ ۾ وهنجي نار
نيل ڪمل آ نڙيل
کير جي اوجل ڌار

١٠.جهڙو آن تهڙو من
ڪريءَ ڪوٺيءَ ڳالهه تي
تون ڇو ٿو ڏين ڪن؟

١١.سياري جي رات
ولهه پاري جا ته ٺاري
يخ ڪئي ڪائنات

١٢.هيري جي هڪ ڪڻي
حسين دوشيزه جي سڊول
نڪ جو آ زيب بڻي

١٣.طرح طرح جا لقاءَ
سپني جهڙي ڪڻ پنگر
هيءَ زندگي بي بقا

١٤.ملير جو سهواس
جيون کي معطر ڪندڙ
چندن جو واس

6, Maleer, Ward 4-A
Adipur - 370205

غريب جنتا جو ڀاڱ

وڻ جهڙو ويچارو پراڻي
جڳ ۾ هوندو ڪير ڀلا؟
ڪَنجي پَنجي زخم سهي ۾
مُنهن تي آڻي اُف نہ آلا،
ڦُل، ڦاريون، پن چوڏا ڏئي تو
سهي ڪهاڙيون ڪائي ڪلا،
ڪيس ڪٽائڻ لاءِ ڦِرن
واپاري، ٺيڪيدار، دلا

وڻ کي ووٽ ڏيڻ جو پاور
هجي تہ شايد بچي پوي
پنجن سالن ۾ ئي صحيح تر
ڪوئي تہ هِنجي سار لهي،
ڀارت جي جنتا جهڙو ئي ڀاڱ هجي جيڪر وڻ جو،
پوءِ نہ هوندس جيءَ کي جوکو ايڏوڪٽجڻ پٽجڻ جو!

6, Sawar House,
Srinagar Road,
Ajmer - 305007

وقت ني کو اعتبار نہ آهي

١. وقت تي کو بہ اعتبار نہ آهي
اِنهيءَ جو اَنت کو بہ پائي نہ سگهيو آهي

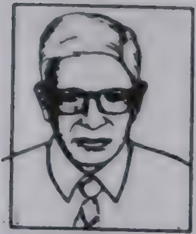
٢. صبوح جو گلستان ۾ ڦول مهڪي رهيو آهي
ڏينهن جو گرم هوا سان مرجهائي رهيو آهي

٣. ڪالهہ هن پنهنجو در منهنجي ڪري بند رکيو هو
اَڄ هوءَ منهنجو در کڙڪائي رهي آهي

٤. زندگي هڪ جوئا جو کيل آهي
ڪوئي جيتي تو ڪوئي هارائي رهيو آهي

٥. ڪالهہ هوءَ مونکي ٻُري ۾ برو سمجهي پيئي
اَڄ هوءَ منهنجي مٿان گلاب جو پاڻي ڇڙڪائي رهي آهي

H-10, Kailash Colony
New Delhi-110048

غزل/لڇمڻ چيلاڻي ’خوشدل‘

دل جو درد ۽ غم

۱.مان دل جو درد دل ۾ دٻائي نہ ٿو سگھان
۽ پنھنجو ئي درد توکي ٻڌائي نہ ٿو سگھان

۲.مان ڏاڍو چاھيان ٿو تہ دنيا سان دل لڳي
پر اُنھيءَ منحوس سان ناتو نڀائي نہ ٿو سگھان

۳. ٿي سگھي ٿو تہ تنھنجي يادگيريءَ جي ويجھو نہ اَچان
پر تنھنجي بي وفائيءَ کي وساري نہ ٿو سگھان

۴.اکين مان وھندڙ آنسون پيان پيو ٿو
۽ چپن تي مسکراھٽ بہ آڻيم
پر غم جا نشان منھن تان مٽائي نہ ٿو سگھان

۵. اندر جي آئيني مان ھڪ قطرو اک مان ڪري ٿو
پر پيالي ۾ غم جو سمندر وجھي نہ ٿو سگھان

ترجما : ١٥. پريمچند (انگريزيءَ مان سنڌيءَ ۾ ساهت اڪاڊميءَ لاءِ)

هنديءَ ۾ : ١٦. ارڌ ورت

سمپادن : ١٧. انواد ڪلا : ڪجھ ويچار (ترجمي جي اُصولن جي ڇنڊڇاڻ)

ترجما : ساهت اڪاڊميءَ لاءِ

١٨. سنڌي ساهت جا اِتهاس (اَنگريزيءَ مان هنديءَ ۾)

١٩. سچل (انگريزيءَ مان هنديءَ ۾)

پريس ۾ : (سنڌيءَ ۾)

تنقيد - آسهمتيءَ جي آگني - کنڊ مان

زير - تحرير (سنڌيءَ ۾)

آتم - ڪٿا - سچ چا : ڪوڙ چا (ٽن جلدن ۾)

پهريون جلد - پريمڪا بنام پتني

ٻيون جلد - ادب بنام روزي روٽي

ٽيون جلد - خواب بنام زندگي

سنڌي، هندي، انگريزي مخزنن - اخبارن ۾ انيڪ رچنائون ڇپيل

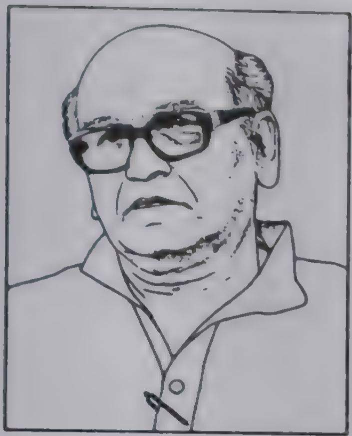
انعام : ساهت اڪادمي ٢٠٠٩

لائيف ٽائيم اچيومينٽ اوارڊ، سنڌي اڪادمي دهلي ٢٠٠٩

سرنامو : Block B-1-A, Flat No. 47-B
M. I. J. Flats,
Janak puri, New Delhi -110058
Phone : 25549875
Mob : 9871415939

[غير ضروري ليڪن هڪ لحاظ کان ذڪر لائق -

جنهن سنڌي اديب سان پهرين منهنجي ملاقات - واقفيت- پنهنجائپ ٿي، اُهو آهي منهنجو ٻوٽائي اَرجن سڪايل، ادب ۾ الڳ الڳ راهن تي هلندي به اچ سوڌو هڪ ٻئي سان گهري دوستيءَ ۾ مبتلا آهيون.]

اَنند ڪيماڻي

پورو نالو : انند چمنداس ڪيماڻي
جنم : ۹ سپٽمبر ۱۹۳۳
جنم اَستان : ڳوٺ سڏوجا، ضلعو نواب شاھ (سنڌ)
تعليم : ايم. اي.
پيشو : راجيہ سڀا سيڪريٽيريٽ پارليامينٽ ھائوس، نئي-دھليءَ مان ۱۹۹۱ ۾، سينئر ايڊيٽر جي پد تان رٽاير ٿيل.

چپيل ڪتاب : سنڌي :

ڪھاڻي سنگرہ
۱. لُڇي
۲. نومبر جي آخري رات
۳. رشتن جي سياست (ساھت اڪادمي انعام ۲۰۰۹)

ناول
۴. ھڪ شخص جي واسنا
۵. انتر ياترا (ٽِرلاجي)
٦. رِشتن جو ڏنڊ (ٽرلاجي)
۷. اَڄ لتاڙيل پيچڙا (ٽرلاجي)
۸. وِڄُ اَچا ڪانہ ڪِري آھي.

اُلٽ ڪوتا
۹. بيمار پيڙھي
۱۰. شمشان گھاٽ وٽان لنگھندي

تنقيد -
۱۱. بدلجندڙ دؤر ۾ تنقيد
۱۲. ڪندن جي سُڳنڌ

سمپادن -
۱۳. چيتنا
۱۴. ساھت جا سڌانت

بڪ
جيڪي بڪٽو ڪجيئي
چيم -
مونکي غزل پسند نہ آهي
پڇيائين -
ڇو؟
چيم -
اهو فارم جي لحاظ کان تہ
بند آهيئي
پر
ان جي ڪنٽينٽ بہ بند آهي
غزل - گرو
مون ڏانهن شوڪي
نهارڻ لڳو
جڻ
پنهنجي ناراضگيءَ کي
ڪنٽرول ڪندو هجي
پر ٽُرت
ڦڪو کلندي چيائين -
توکي ڇا پسند آهي؟
مون چيو -
مونکي گوُجل پسند آهي
حيرانيءَ مان پڇيائين -
اِهو گوُجل ڇا آهي؟
چيم -
گوُجل آهي
بي-پابند فارم ۾
ويچار-بم
شائستگيءَ سان سمجهايائين -
اسين ساهتڪار آهيون
اسين بم- وادي نہ
پر پريم - وادي آهيون
۽ عشق ۽ محبت لاءِ
غزل ئي نيڪ آهي!

(٢)

اڄ ڪالهہ
ٻُڌن جو
بول - بالا آهي
هاسپيٽل هجي
يا ريلوي
بجلي گهر هجي
يا پاڻي - گهر
هوائي سفر هجي
يا انڪم ٽئڪس
هرهنڌ
ٻُڌن کي
سهوليت ڏني تي وڃي
تازو مونکي
هڪ بي سهوليت سان بہ

ڪُجهه اُلٽ ڪوتائون/ آنند کيماڻي

(مان ڪوتا ڪونه لکندو آهيان. مان اُلٽ ڪوتا لکندو آهيان. اُلٽ ڪوتا معنيٰ اهڙي ڪوتا جنهن ۾ ڪوتا سان جُڙيل خصوصيتون لڳ-ڀڳ غائب هونديون آهن. تازو ۲۳ جنوري ۲۰۱۰ تي سنڌي اڪادمي دهليءَ دوارا آيوجت راشٽريه ڪوي سميلن ۾ مون چار اُلٽ ڪوتائون پڙهيون، جيڪي هت بشڪريه سنڌي اڪادمي پيش آهن.

(ا-ڪ)

۱.

عمر جي واڌ
۽ صحت جي گهاٽ
جي حوالي ۾
وقت جي وراٽ ساگر ۾
غرق ٿيڻ کان اڳ به،
منهنجي آخري لڙائي
نه ڪنهن سماج سان آهي
۽ نه ڪنهن مُلڪ سان
نه ڪنهن مذهب سان آهي
نه وقت جي
ڪنهن ٽُڪري سان
بلڪ خود سان آهي.
خود
جيڪو هر پل ڪريو آهي
هر پل سنڀليو آهي
هر ڪِراوٽ
۽ هر سنڀلاهٽ ۾
سالميت جي
ڪجهه قيمت
ڏيڻي پيئي اٿم
گويا مارڪيٽ ۾
ڪجهه خريد-فروخت
ڪيو هجيم.

(۲)

هڪ غزل-گرو شاعر کي مون چيو
حُضورا مان ڪجهه چوان
ته اوهان
ناراض ته نه ٿيندا؟
چيائين-
مان جاهلن سان
ناراض ڪونه ٿيندو آهيان

ٽرين جي رفتار وڌي ٿي تيز ٿيندي. لوڪل اسٽيشنون هڪ ٻئي پٺيان پڇنديون ٿي ويون. ڪراڙي عورت کيس مخاطب ٿي چئي رهي هئي. 'هن پيٽيءَ کي پنهنجي ڀاري بئگ کي ٺيڪ طرح سان هيٺان رکندي، ڇيله کي ست اَچي ويئي. مون ئي کيس ٿوري دير ليٽڻ جي صلاح ڏني. آرام ايندي ئي هوءَ پنهنجي مٿين برٿ تي هلي ويندي.'

'اِٽ اِز آل رائيٽ. کيس تڪليف آهي تہ ڀل ليٽي پيئي هجي، مان مٿي هليو ويندس.' هن نوجوان عورت اکيون کولي موهن ڏانهن نهاريو. هن جي عاجز چهري تي اُڀري آيل احسانمنديءَ جو ڀاوَ کيس ڇُهي ويو.

بوريوليءَ تان ڪي ٻيا بہ مسافر ٽرين ۾ چڙهيا. گاڏي چڙهڻ بعد ڪارو ڪوٽ ۽ ڪاري ٽاءِ پهريل ٽڪيٽ چيڪر پڙدو هٽائي سندن ڪمپارٽمينٽ ۾ گهڙي آيو.

'ٽڪيٽ پليز؟'

پرئي مڙس کيس پنهنجي ٽڪيٽ ڏيکاري. 'مسٽر ۽ مسز بابو ڀائي شاه، احمدآباد؟' بال پين سان ٽِڪ مارڪ ڪري کيس ٽڪيٽ واپس ڪيائين.

'احمدآباد گهڻي بجي پهچندي؟' پرئي مڙس ڪانئس پڇيو.

'لڳ ڀڳ رات جو ١٢ بجي.' هن بہ کيس پنهنجي ٽڪيٽ ڏني.

'موهن راجاڻي آديپور؟ او. ڪي!'

هن عورت بہ مٿي ڪان رکيل پنهنجي ٻٽونءَ مان کيس ٽڪيٽ ڪڍي ڏني.'

'اُشا گناترا، ڀُڄ؟ توهان جي هيءَ مٿين برٿ آٿو'

'مون اها هن مئڊم سان ايڪسچينج ڪئي آهي. سندس طبيعت ٺيڪ ڪانهي.'

'ويري گڊ! ويري گڊ!' چوندو، مسڪرائيندو، هو پڙدو ڪيرائي اڳتي وڌي ويو.

کھاڻي/لکمي کلاڻي

پاڻ طرف موٽ

ممبئي سينٽرل اسٽيشن جي پليٽفارم تي موھن ٻوڙ پائيندي ٽرين پڪڙي. ھٿ ۾ ڪنيل ننڍي بئگ کي گاڏيءَ اندر رکي، ٽپ ڏيئي چڙھڻ بعد ھن راحت جو ساھ کنيو. پنھنجيءَ ٿوري غفلت سبب اَڄ پڪ ئي پڪ سنڌس ھيءَ ٽرين ڇڏائجي وڃي ھا. سيڪنڊ اي. سي. جي ھن گاڏي ۾ ھو پنھنجي ستون نمبر برٿ ڳولھڻ لڳو. اُھا بئي ڇيڙي تي ھئي. اُتي اَچي ڏٺائين تہ سنڌس ان لوئر برٿ تي اڳ ۾ ئي ھڪ عورت پنھنجي مٿان شال اوڙھي اطمينان سان ٽنگون ڍگھيري ليٽي پئي ھئي. برٿ جي ھيٺان واري جڳھہ کي بہ پنھنجي سامان سان سٽي ڇڏيو ھئائين.

'مئڊم! ھيءَ برٿ تہ .....'

سامھون واري برٿ تي ھڪ پيرسن جوڙو ويٺو ھو. پيرمرد پنھنجي ير ۾ ھن لاءِ جڳھہ ڪندي چيو 'في الحال توھان ھت ويھو!' ۽ ھٿ ۾ ڪنيل بئگ کي پنھنجي برٿ ھيٺان رکڻ جو ڪيس اِشارو ڪيائين.

بئگ ھيٺان رکي ھو بي دليو پير مرد جي خالي ڪيل سوڙھي جاءِ تي ويھي رھيو. من ئي من ۾ البت خار کائيندو رھيو. اَچي ٽڪيٽ چيڪر تہ ..... '

ھن ڏٺو تہ سنڌس برٿ تي اکيون ٻوٽي ليٽيل جوان عورت جي چھري تي سخت پيڙا جا اُھڃاڻ صاف نظر ٿي آيا. ضرور ھن سان ڪا ويڌن آھي. ھي بہ ئي ٻُڍا پنھنجي ھن ڏيءُ يا نونھنءَ کي جس لوڪ اسپتال ۾ تپاس ڪرائڻ لاءِ وٺي ويا ھوندا.

بئنگ مان پڙهڻ لاءِ هڪ ڪتاب ڪڍي اُن جا صفحا اُٿلائڻ لڳو.

موٽڻ بعد اُشا دريءَ سان وهاٽي ڪي ٽيڪ ڏيئي ٽنگون ڊگهيري اَڌ ليٽي پئي. سندس سور هاٽي لڳو ٿي گهٽجي ويو هو. ’هي ڪهڙو ڪتاب پڙهي رهيا آهيو؟‘ هن موهن کان پڇيو، موهن هن ڏانهن پنهنجو ڪتاب وڌائيندي چيو ’شومر جو، دَ سِمال اِز بيوٽيفل.‘

’توهان وڪرم سيٺ جو ناول ’دَ سوٽيبلُ بواءِ‘ پڙهيو آهي؟‘

’نہ، اُهو هڪ دوست جي گهر ڏٺو هيم، تيرهن سوَ صفحا، قيمت پنج سوَ کان بہ مٿي. پاڻ ۾ ايتري سگهہ نہ ساريم.‘

اُشا وهاٽي هيٺان رکيل ’ٽائيمس آف اِنڊيا‘ ڪڍي کيس ڏيکاريندي چيو، اَڄ هن ۾ خبر ڇپي آهي تہ وڪرم سيٺ ان ناول جو Sequel لکي رهيو آهي، جنهن لاءِ کيس پنجن ڪروڙن جو ائڊوانس مليو آهي. ڇپجڻ بعد ضرور سندس هي ناول بہ بيسٽ سيلر بڻجي، هن لاءِ بيا بہ ڪيئي ڪروڙ ڪمائيندو. سچي عمر کيس پوءِ بيو ڪو ڪم ڪرڻ جي ضرورت ئي نہ پوندي. مونکي هنن ليکڪن سان ريس ٿيندي آهي.‘ چوندي چوندي اُشا جي چهري تي حسد جو ڀاوَ اُڀري آيو. ’ڇا تون بہ ڪجهہ لکندي آهين؟‘ موهن سندس ساهت ۾ دلچسپي ڏسي پڇي ويٺو ’ڪڏهن ڪڏهن ڪي ڪويتائون، پر اَنگريزيءَ ۾. پر ڪويتائن جا ڪتاب تہ ڪنهن بہ ٻوليءَ ۾ گهٽا ڪونہ وڪامندا آهن، جو اُهي ڪويءَ کي پنهنجي آجيوڪا ڪڍڻ ۾ مدد ڪري سگهن.‘ اُشا چيو

’اهو صحيح آهي. ڪهاڻي، ناول، ناٽڪ جي ڀيٽ ۾ ڪويتا ماڻهن کي گهٽ سمجهہ ۾ ايندي آهي. پر ڪويتا لکڻ مان ڪويءَ کي پنهنجو ذهني سُڪون ملندو آهي. اُهائي هن لاءِ وڏي ۾ وڏي پونجي هوندي آهي. تون لکندي رهہ. اُهي ڇپجن، نہ ڇپجن، اُن جي ڪڏهن بہ پرواهہ نہ ڪجا‘ موهن کيس ڏڍ ڏيندي چيو.

موهن پنهنجي بئگ مان ٽوال صابڻ ڪڍي، هٿ منهن ڌوئڻ لاءِ باٿ روم طرف وڌي ويو. موٽي اَچي ڏسي ته پيرسن جوڙي ناشتي جا ڊبلا کولي چڏيا هئا.

’موهن ڀائي، اچو توهان به هٿ وڌايو. اُشا ڀين توهان به ....‘

اُشا پنهنجا پير پاسيرا ڪري، موهن جي ويهڻ لاءِ جڳهه ڪري ڇڏي. پيرسن جوڙي جي گهڻي آگره تي موهن ۽ اُشا کي هڪ هڪ ڍوڪلو ۽ به ٽي ڦاڪرا کڻڻا پيا.

’توهان احمدآباد رهندا آهيو؟‘ بابو ڀائيءَ کان موهن پڇي ويٺو.

’ها نورنگ پُرا ۾ ..... مون کي ڪپڙي جي پيڍي آهي. هاڻي پُٽ سنڀاليندو آهي. اسين به ٽي پيا تيرٿ يٽيندا آهيون. هاڻي به سائوٿ کان ٿا اَچون، ترپتي - ترمالائي ۾ بالاجيءَ جو درشن ڪري!‘

تيز رفتار سان ڊوڙندڙ ٽرين سمنڊ جي مٿان لوهي پل ڪراس ڪندي، شور مچائيندي تي هلي. ٽاٽي جي ڪاڙيءَ ۾ مهاڻن جا مڇيون ڦاسائڻ جا ٽنگيل جار نظر تي آيا. ڪناري تي بيٺل مال جون ٽِرڪون، ٻيڙين ۾ پرجي آيل واري لوڊ ڪري رهيون هيون.

اُشا کين ٻڌائي رهي هئي ته هوءَ ممبئيءَ ۾ هڪ ملٽي نئشنل ڪمپنيءَ ۾ ڪامپيوٽر پروگرامر آهي. هفتو موڪل وٺي پيءُ پنهنجي مائٽن سان گڏجڻ وڃي رهي آهي.

موهن کي به پنهنجي واقفيت ڏيڻي پئي. آديپور ۾ رٽائرڊ زندگي گهاري رهيو آهيان. اسڪولي ٻارن کي پڙهڻ ۾ مدد ڪندو آهيان ۽ خالي وقت ۾ ٿورو گهڻو لکندو پڙهندو آهيان. هينئر ممبئيءَ ۾ آيوجن ٿيل هڪ ساهتڪ سيمينار ۾ شرڪت ڪري گهر موٽي رهيو آهيان.‘

ڪنڪا ڀين ٽائليٽ وڃي رهي هئي. هن اُشا کي به سهارو ڏيئي اُٿاريو ۽ کيس ڇيلهه کان جهلي پاڻ سان گڏ وٺي ويئي. موهن پنهنجي

’هاڻي بهتر ٿي پانيان. پر اَجا سڏو ٿي ويهڻ ۾ تڪليف ٿي ٿئي.‘

واپي اِسٽيشن تي پنج منٽ ترسڻ بعد ٽرين وري پنهنجو سفر شروع ڪيو. ٻڏو ٻڍي ننگون ڍگهيون ڪري هڪ ٻئي کي پاسو ڏيئي سمهي پيا. باقي ڇئن پنجن ڪلاڪن لاءِ ٻڍي کان پنهنجي مٿين برٿ تي چڙهڻ نه پڳو.

موهن به اُشا کي سڏو ٿي ليٽڻ لاءِ چيو ۽ پاڻ مٿين برٿ تي وڃڻ جي تياري ڪرڻ لڳو.

’مون کي ننڊ ڪانه ٿي اَچي. توهان بلاشڪ آرام سان وينا هجو. توهان سان ڳالهيون ڪندي پاڻ وقت سٺو پاس ٿي رهيو آهي.‘

’تو چيو هفتي لاءِ گهر وڃي رهي آهين. پر تو پاڻ سان سامان نه تمام گهٽو ڪنيو آهي؟‘ موهن کانئس پڇي ورتو.

اُشا کيس چيو ’ها، اسانجو وڏو عيال آهي. پينٽ، پائر، پاجايون، سندن هار پهچڻ شرط گهيري ويندا. ’آنٽي، اَسان لاءِ ڇا وٺي آئي آهين؟ رکو ڊپ ٿو ٿئيم ته مونکي کُٻڙي ٿي، هي سڀ سوُڪڙيون ورهائڻيون پونديون.‘

’گهبراءِ نه! سڀاڻي صبوح تائين تون بلڪل نوُبني ٿي ويندينءَ!‘ موهن کيس آٿت ڏيندي چيو.

بابو پائي ۽ ڪنڪا بين کي سندن انگريزي ڳالهه ٻولهه ۾ ڪا دلچسپي ڪانه هئي، هو پاسو ورائي اونگهڻ لڳا. ڪي پل سانت رهڻ بعد موهن اُشا کان پڇي ورتو ’توهان جي آءِ. ٽي. سيڪٽر ۾ ته پگهارون وڏيون هونديون آهن. ٻڌو اَٿم ته توهان کي ساليانو لکن جو پئڪيج ملندو آهي. توهان جي فيلڊ جا جوان جوانڙيون به فلم ائڪٽرن ۽ ماڊلس جهڙي گليمرس زندگي گهاريندا آهن. فاسٽ لائيف، روز پارٽيون، هنن مٿان پنهنجي گهر پريوار جا ڪي ٻنڌن ڪونه هوندا آهن.‘ ’ها اهو سچ آهي.‘ اُشا

’مان توهان کي پنهنجون ڪويتائون موڪليندس، پڙهي رايو ڏجو.‘

موهن ڏٺو ته سامهون واري برٿ تي پيرسن جوڙو پنهنجي پنهنجي وهاڻي کي ٽيڪ ڏيئي جهوٽا کائي رهيو هو. اُشا به اکيون بوٽي چڏيون هيون. سندس چهري جو تناوَ هاڻي گهٽو گهٽجي چڪو هو. موهن پنهنجي سامهون هن اڌ ليٽيل، ننڍي عمر واريءَ عورت جو نَنهن کان چوٽيءَ تائين معائنو ڪري ورتو. وٽندڙ روشن واري، رنگ جي صاف، هٿ پير نهايت ئي سڊول، چلڪٽا، ڪارا ڊگها وارا وهاڻي تي گهٽائن جيان ڦهليل. سندس اکين مان ڇُلڪندڙ پاڻ ۾ پورو پروسو هئڻ وارو ڀاوُ.

هن دريءَ مان ٻاهر نهاريو. سج هيٺ لهي سمنڊ ۾ غروب ٿيڻ جا سانباها پي ڪيا. پاڻيءَ جي سطح تي ٻاڙهائڻ هارجي ويئي هئي.

ٻه ٽي ڪلاڪ تيز ڊوڙڻ بعد گاڏي اَچي هڪ اسٽيشن تي اَچي ساهي پٽڻ لڳي. پليٽفارم تان ’چايه، چايه‘ جا آواز هڏي، بابو ڀائي چرڪ ڀري اُٿيو.‘ او چايه والا ..... چار چايه دو!‘

’مان چانهه نه پيئندي آهيان.‘ اُشا ڪيس منع ڪئي.

’ته پوءِ ڪافي پيئو!‘

موهن به آناڪاني ڪئي. ’موهن ڀائي، پيئو ڊرپ ڊرپ واري هيءَ بڙيا چايه اَٿوا‘

اُشا پنهنجي هئنڊ بئگ مان هڪ بسڪوٽن جي پُڙي ڪڍي، اُن کي کولي، سڀني ڏانهن وڌائي!

’توهان ته سُٺي ننڊ ڪري ورتي‘ موهن چانهه پيئندي بابو ڀائيءَ کي مخاطب ٿي چيو

’هن بڍاپي ۾ هاڻي اسان کي ننڊ ئي ته ڪرڻي آهي، ڀائي!‘

’ڏيءَ، تنهنجي پنيءَ جو سوُر ڪيئن آهي؟‘ ڪنڪا بين اُشا کان پڇيو.

’ها، هت بہ هاڻي انهيءَ Hire ۽ Fire واري ڪلچر منهن ڪڍيو آهي. ڪنهن ڏينهن آفيس ۾ گهڙڻ شرط ٽيبل تي پيپر ويٽ هيٺان دٻيل هڪ ’ميمو‘ ڦر ڦر ڪندو نظر ايندو. ’شام جو وڃڻ مهل اڪائونٽس آفيس مان پنهنجي بقايا پگهار وٺندا وڃجو. سڀاڻي کان آفيس اَچڻ جي ضرورت نہ آهي.‘

اسان مان هر ڪنهن کي ان سِٽيئوشن کي اڪيلي سِر فيس ڪرڻ لاءِ تيار رهڻو پوندو آهي. اسان جا مرد ڪليگ تہ لفافو ڪڍي سڌو بار جو رُخ ڪندا آهن. ٻہ چار پيگ چاڙهي لڙ ڪڙائيندڙ قدمن سان گهر موٽندا آهن. باقي اسان جهڙين عورتن کي ٻُوڙها ٻَاڙڻ لاءِ ڪنهنجو ڪُلهو نصيب نہ ٿيندو آهي.‘ چوندي چوندي اُشا جو گلو ڀرجي آيو.

’آءِ. آئم ساريا مان اڻڄاڻائيءَ ۾ شايد تنهنجي فيلنگس کي هرٽ ڪري ويٺس.‘

’اِٽ اِز آل رائيٽ!‘ اُشا رومال سان پنهنجي چهري تي مڙي آيل خيالي پگهر اُگهندي چيو ’اسان کي اَهڙا ڪٽا مٺا آزمودا هرروز ملندا ئي رهندا آهن. اُنهن کي فيس ڪرڻ جا هاڻي عادي ٿي ويا آهيون.‘

گاڏي سورت جي وڏي اسٽيشن تي اَچي بيٺي. اُشا ٻٽوَڻءَ مان ڏهين روپئي جو نوٽ ڪڍي موهن کي ڏيندي چيو ’توهان کي ٿوري تڪليف ٿي ڏيان . منرل واٽر جي هڪ باٽل!

بابو ڀائيءَ بہ کيس ڏهين جو نوٽ ڏيندي چيو ’اڌو ڀوءِ هڪ بوتل اسان لاءِ بہ، پر ٿڌي نہ هجي.‘

موهن پليٽفارم تي لهي اڌو ڀوءِ ڀاڻيءَ جون ٽي بوتلون خريد ڪري دريءَ مان کين پاس آن ڪيون. هڪ هن پاڻ لاءِ بہ ورتي. گاڏي واري کان ٿورو ميوو بہ خريد ڪيائين. انگور، صوف، نارنگيون. رات جو ڪجهہ هلڪو کائڻ ئي بهتر هو.

ڪيس جواب ڏنو ’اسانجي مائٽن کي هر مهيني ڏهه ويهه هزار گهر وڃڻي ملي ويندا آهن. هو اسان جهڙين ڪمائو مشينن مان بيحد خوش آهن. اسان پنهنجي زندگي پنهنجي مرضيءَ انوسار جيئڻ ۽ پاڻ بابت هرڪو فيصلو وٺڻ لاءِ اڄ پوريءَ طرح آزاد آهيون.‘

موهن پنهنجي پڇا ڳاڇا جاري رکندي ڪانئس پڇيو ’مون ٻڌو آهي ته ممبئيءَ ۾ فليٽ جي ڳاٽي ڀڳي مسواڙ بچائڻ لاءِ ڪيترا جوان جوانڙيون پاڻ ۾ فليٽ شيئر ڪندا آهن.‘

هڪ ڪن لاءِ اُشا شرمائجي ويئي، پر ترت پاڻ کي سهج بڻائيندي چيائين ’توهان ٺيڪ ٻڌو آهي. اسان مان گهڻن ئي هاڻي اِن طرح جي Live- in رليشنشپ جوڙي ورتي آهي، سيني جي سهوليت خاطر اڄ جي ماڊرن زندگيءَ جو اهو هڪ نارمل پيٽرن بڻجي ويو آهي. ان سان روز مره جي زندگيءَ جا ڪيترائي مسئلا پاڻمرادو حل ٿي وڃن ٿا. سيڪس هاڻي اڳ جهڙو Taboo نه رهيو آهي. سرير جي ٻين ضرورتن جيان اها به محض هڪ ضرورت آهي‘.

’ڪٿي مان تنهنجي شخصي زندگيءَ ۾ ڪو دخل ته نه ڏيئي رهيو آهيان؟ موهن شڪجندي ڪانئس پڇيو.

’مونکي لڳيٿو، توهان ڪهاڻي لکڻ لاءِ ڪو پلاٽ ڳولهي رهيا آهيو؟‘ اُشا ٺهڪ ڏيئي کيس ورجايو. موهن سندس ٺهڪ ۾ شامل ٿيندي چيو ’ٺيڪ آ، ائين ئي سمجهه ته مان توکي پنهنجي ڪهاڻيءَ جي ڪردار طور پيش ڪرڻ چاهيان ٿو.‘

’ٺيڪ آ، پڇو، جيڪي پڇڻو اٿو. پر اها ڪهاڻي لکڻ بعد مون ڏانهن ضرور موڪلجوا‘

’ائميريڪي اڪانميءَ ۾ جيڪو مليت ڊائون آيو آهي اُن جو توهان تي به ضرور اَثر پيو هوندو؟‘ موهن پنهنجي دريافت جاري رکي.

موهن سندس چيو مڃي، پنهنجي چادر وهاڻو، ڪمبل هيٺئين برٿ تي وڇايو. ۽ بابو پائيءَ جي استعمال ڪيل بستري کي مٿي رکي ڇڏيو.

’توهان کي ٿوري تڪليف تي ڏيڻ چاهيان. ‘اُشا سهاري لاءِ هن ڏانهن هٿ وڌايو. موهن ڪيس ٻنهي ٻانهن کان پڪڙي پيرن تي بيهاريو ۽ ڪُلهن کان سهارو ڏيئي ٽوائليٽ وٺي ويو. اَچا سندس پٺيءَ ۾ سور هو. آڏو اُڀتو پڪڙڻ سان سندس منهن مان ڇيخ ٿي نڪري ويئي. موهن کي اچانڪ ياد آيو ته سندس شيونگ پائوچ ۾ هڪ ٽيوب هو. ڪنڌ مڙي وڃڻ سبب هن اهو استعمال ڪيو هو ۽ کيس ترت فائدو پهتو هو. هن پنهنجي پائوچ مان اها ٽيوب ڪڍي اُشا کي ڏيندي چيو، ’هيءَ ڪريم پٺيءَ تي مهٽي سگهين ته توکي گهڻي راحت ملندي.

’ٿئنڪ يوا چئي، اُشا موهن جو سهارو وٺي اَچي پنهنجي برٿ تي پيٽ ڀر ليٽي پيئي. موهن پردو ڏيئي، بتي وسائي ڇڏي. پنهنجي مٿان شال اوڙهي، بلائوز جا بٽڻ ۽ برا جو هُڪ کولي، اُشا پنهنجي پٺيءَ تي ڪريم لڳائڻ جي بي سود ڪوشش ڪئي. آخر موهن ڏانهن ٽيوب وڌائيندي چيائين، ’توهان مدد ڪريو. مان صبوح تائين جيئن ليڪ ٿي وڃان.‘

موهن اُٿي اَچي سندس ڀر ۾ ويٺو، ٽيوب مان پنهنجي آڱرين تي ڪريم ڪڍي، شال اندر هٿ وڌائي، هن سندس پٺيءَ تي ڪنڌ کان چيلهه تائين اُها آهستي آهستي مهٽڻ شروع ڪئي. اُشا ترت رليف محسوس ڪيو. اِهو ڪريم جو ڪرشمو هو يا موهن جي هٿ جو جادوئي اثر. کيس محسوس ٿيو ته موهن جي آڱرين مان هڪ ڪرنٽ نڪري سندس پٺيءَ جي ڪنڊي مان پاس ٿي سندس آڱر پڪڙي کيس شفايابيءَ طرف وٺي وڃي رهيو هو.

گاڏيءَ ۾ موٽي اَچي ڏنائين تہ بابو ڀائي ۽ ڪنڪا بين پنهنجي برٿ تي اخبارون وڇائي، ٽفن باڪس جا ڪيترائي ڏٻا کولي رکيا هئا. اُشا بہ پاڻ سان آندل فوڊ پئڪيٽ مان سئنڊوچ ۽ فرينچ فراءِ وغيره ڪڍي پاسي واري ننڍي ٽيبل تي رکيا هئا. موهن بہ پنهنجي آندل ميوي کي وچ تي رکي ڇڏيو. چارئي گويا هاڻي هڪ ئي ڪٽنب جا ڀاتي بڻجي، هڪ ٻئي کي کارائڻ لاءِ زور ڀري رهيا هئا، پاڻ ۾ چرچو گهبو ڪري رهيا هئا.

کاڌو کائڻ بعد هاڻي هنن سمهڻ جي تياري ڪئي. موهن پنهنجي برٿ تي چادر وڇائي، پيرن وٽ ڪنبل رکي مٿي چڙهي ويو. ڪنڪا بين اُشا مٿان چادر ۽ ڪنبل وجهي کيس هاڻي اڪيون ٻوٽي ننڊ ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ڪمپارٽمينٽ جي بتي وسائي ڇڏي. زيرو بلب جي نيري روشنيءَ ۾ سندن چهرن جا ڏنڊلا خاڪا ننڊ کي نوتو ڏيڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا.

ٽرين پنهنجي منزل طرف تيزيءَ سان ڊوڙي رهي هئي. رات جي سناٽي ۾ اُن جو شورغل وڌي ويو هو. غنيمت هئي جو سندن اي. سي. گاڏيءَ جا در دريون سڀ بند هئا، ان ڪري سندن ننڊ ۾ رُخنو پوڻ جو امڪان گهٽ هو.

اَحمدآباد اَچي ويئي هئي. بابو ڀائي موهن کي ڏوندا ڙي اُٿاريو ’چڱو، اسان توهان کان موڪلايون ٿا. پنهنجو سامان سنڀالجو.‘

شريمتي ڪنڪا بہ اُشا جي مٿي تي هٿ ڦيري چيو، تنهنجي طبيعت هاڻي بهتر ٿي لڳي. صبوح تائين بلڪل ٺيڪ ٿي ويندينءَ. پنهنجو خيال رکجانءِ. ممبئيءَ موٽڻ مهل اسان وٽ ضرور لهجانءِ.!‘

اَحمدآباد مان سندن ڪمپارٽمينٽ ۾ ٻيو ڪو مسافر ڪونہ چڙهيو. ٽرين وري چُرڻ شروع ڪيو. اُشا، موهن کي هيٺ لهي سامهون واري برٿ والارڻ لاءِ چيو. ’مون وٽ سامان گهٽو آهي. ڊپ تو ٿئي رات جو ڪو لاهي نہ وڃي.‘

ڪاميابيءَ جي هن مرڳ ترشنا پٺيان ڊوڙايو هو. خوب ڊوڙايو هو. اچانڪ هڪ ڏينهن مونکي پنهنجي هن وئرٿ ڪرٿ جو احساس ٿيو ۽ مون ڊوڙڻ بند ڪري واپس گهر طرف موٽ ڪاڏي ۽ شام ٿيڻ کان اڳ ئي اَچي گهر پيرو ٿيس.

هينئر ڄاتو اٿم تہ دنيوي ڪاميابيءَ پٺيان ڊوڙ گلن تي ڦرڦڙائيندڙ پوپٽ جيان آهي. ۽ پنهنجي ڪم ۾ ماهر ٿيڻ جي تخليقي قوت من جي ٽار تي راڳ آلاپيندڙ ڪويل جيان، ذهني سڪون ڏيندڙ آهي. سڀني کي پنهنجي پرايل ساڃهہ ۽ سوجهيءَ انوسار پنهنجي زندگيءَ بابت پاڻ فيصلو وٺڻو آهي. ٻئي ڪنهن کي اُن ۾ دخل ڏيڻ جو ڪو حق ڪونهي!

موهن کي پتو ئي ڪونہ پيو تہ ڪنهن مهل سندس اکيون ٻوٽجي ويون هيون. ٻنيرڪي جو هن کي اُشا مٿي تي هٿ گهمائي اُٿاريو. ’توهان جي آديپور اسٽيشن اَچڻ واري آهي.‘ موهن اکيون مهٽي اُٿي ويٺو. اُشا هن جي سامهون سڌي بيٺي هئي. ’وڃو باٿ روم مان هٿ مُنهن ڌوئي اَچو. مان تيار ٿي آئي آهيان!‘

موهن هٿ مُنهن ڌوئي پنهنجي بئگ ٻاهر ڪڍي. اُشا سان هٿ ملائي موڪلايو. هن ڪيس ڀاڪر ۾ ڀري ڳل تي چُمي ڏني. وري ڪڏهن نہ ڪڏهن زندگيءَ جي هن ٽرين ۾ ڪٿي نہ ڪٿي ٽڪرائجي ويندا سين.

گاڏي موهن کي پليٽفارم تي لاهي، اڳيان وڌي ويئي. اُشا در تي بيهي هٿ لوڏي رهي هئي. پرڀات جي اُهاءَ ۾ هن جو چهرو ٻهڪي رهيو هو.

6, Maleer,
Ward 4/A,
Adipur (Kutch) -370205

’توهان جي هيءَ ڪريم تہ ڪمال جي آهي. مان پاڻ کي گھڻو بهتر محسوس ڪريان. هاڻي منهنجي من جو بہ هڪ مونجهارو دور ڪيو!‘

موهن اُشا جي مٿي تي پاڇوهہ مان هٿ گھمائي چيو ’ها پڇ، ڇا ٿي پڇڻ چاهين. مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهيس تہ ضرور ڪندس.‘

منهنجو ائميريڪي باس مسٽر جانسن ايندڙ مهيني واپس پنهنجي هيڊ آفيس نيويارڪ وڃي رهيو آهي. هن مون کي بہ گڏ هلڻ جي آڇ ڪئي آهي. اُتي بہ سندس سيڪريٽري بڻجي ڪم ڪنديس. پگھار هتان کان ڏهوڻي ملندي. هن جي چوڻ موجب مون ۾ تمام گھڻي لياقت آهي. Innovative mind آهي. ائميريڪا وارن کي ان جو قدر آهي. مان بہ پيپسي ڪمپنيءَ جي CEO اندرا نويي جيان جيڪا پارتي مول جي آهي، ڪنهن ڏينهن سندن ڪمپنيءَ جو CEO بڻجي، ڪاميابيءَ جي شِکر تي پهچي سگهان ٿي. هن جي چوڻ مطابق، سندن ملڪ America is the land of golden opportunity توهان جيڪر مون کي ڪهڙي صلاح ڏيو؟

موهن اُٿي اَچي پنهنجي برٿ تي آهليو. ڪيس هاڻي ننڊ ٿي آئي. پوءِ بہ اُشا جي پڇيل سوال جو ڪيس ڪونہ ڪو جواب ڏيڻو پوندو. هن ڪيس چيو.

’مون کي لڳيتو تہ تو اڳ ۾ ئي فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. پنهنجو سمورو سامان ڪٽي هاڻي مائٽن کان موڪلائڻ آئي آهين. مان تنهنجي ڪاميابيءَ لاءِ پنهنجون شڀ ڪامنائون پيش ڪريان ٿو. May you climb from peak to peak!

رڳو پنهنجي بزرگاني تجربي مان توکي Success ۽ Excellence جو فرق ٻڌائي سگهان ٿو. ٽالسٽاءِ جي ڪهاڻي ’ماڻهوءَ کي گھڻا گز زمين کپي‘ جي ڪسان ڪردار جيان ڪڏهن مون بہ صبوح جو زمين کَڇڻ لاءِ ڊوڙ پاتي هئي. ٽاٽا برلا بڻجڻ جي مهت اَڪانگا مونکي

ترقي پسنديءَ واري ويچار ڌارا جو اثر ٿيو هو تيئن ان تي رومانواد ۽ ماڊرن ازم جو اثر به ٿيو. جيستائين پوسٽ ماڊرن ازم جو سوال آهي، اهو لفظ ۽ ويچار اڃا سنڌيءَ ۾ پورو مروج به نه ٿيو آهي ۽ ان جو ڪو اهڙو چٽو اظهار به سنڌي ادب ۾ ظاهر نه ٿيو آهي جو پوسٽ ماڊرن ازم کي سنڌي ادب ۾ موجود هڪ لاڙي جي روپ ۾ قبول ڪري سگهجي ۽ ان جي چنڊڇاڻ ڪري سگهجي. حقيقت ۾ هيءُ سيمينار هڪ طرح سان سنڌي ادب ۾ پوسٽ ماڊرن ازم جي عناصرن کي ڳولهڻ جي هڪ ڪوشش ئي آهي. ۽ ساڳي ڳالهه منهنجي پيپر سان به لاڳو سمجهڻ گهرجي.

هتي مان ٻن ڳالهين ڏانهن ڌيان ڇڪائڻ ضروري ٿو سمجهان.

هڪ ته اهڙو ڪوبه وقت يا دور، ڪنهن به ادب ۾ – ۽ ان ڪري سنڌي ادب ۾ به – ڪونه هوندو آهي جنهن ۾ رڳو مخصوص سوچ جون رچنائون ٿينديون هجن. مثال طور ادب، ترقي پسندي، رومانواد، جديديت يا ماڊرن ازم جون حدون لتاڙيندو پوسٽ ماڊرن ازم جي حد تي اچي پهتو آهي، پر اڄ به سنڌي ادب ۾ ترقي پسندي، رومانوادي، ۽ جديد يا ماڊرن ۽ رچنائون به ٿي رهيون آهن ۽ پوسٽ ماڊرن ازم جي سنڌي ادب ۾ ڳولها به ٿي رهي آهي. اڄ به مشهور سنڌي ادبي مخزنن ۾ گهڻو تعداد انهن غزلن جو هوندو آهي، جن بابت سوچڻ ڏکيو ٿي پوندو آهي ته اُهي ڪهڙي زماني جا لکيل آهن. ساڳيو حال ڪهاڻين جو به هوندو آهي. ان ڪري اها ڳالهه من ۾ رکڻ گهرجي ته جڏهن سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ پوسٽ ماڊرن ازم جي ڳالهه ڪجي ٿي تڏهن ان جو سولو مطلب اهوئي آهي ته پوسٽ ماڊرن ازم جا ڪي عناصر سنڌي ڪهاڻيءَ تائين پهتا آهن يا نه - ٻيو ته مٿي جن ادبي لاڙن يا ڌارائن جو ذڪر ڪيو ويو آهي اُهي سڀ ڀارت جي ڌرتيءَ جي پيدائش نه آهن. اُهي ٻين ملڪن ۾ شروع ٿيڻ کان پوءِ ڀارت ۾ پهتا آهن ۽ هر ادبي لاڙي کي ڀارت ۾ پهچڻ ۾ ٽيهه-چاليهه سال ته لڳي ئي ويندا آهن. مثال طور

ليک/ستيش روهڙا

پوسٽ ماڊرن ازم ۽ سنڌي ڪهاڻي

ادب ۽ ادبي لاڙا

انسان هڪ چيتن پراڻي آهي. انسانن جو مجموعو هئڻ سبب سماج به جيوت ۽ چيتن آهي. هرهڪ پراڻوان پدارٿ ۾ جيئن تبديل جو اَچڻ لازمي آهي تيئن سماج ۾ بدلاءُ ٿيڻ به سڀاويڪ آهي. سماج ۾ بدلاءَ جا ڪارڻ ٻاهريون سماجڪ، راڄنيتڪ، ڌارمڪ، آرٿڪ حالتون ٿين ٿيون جنهن سبب سماج جي سوچ ۽ وهنوار ۾ ڦيرو اَچي ٿو. سماج ۾ آيل اُهي تبديليون ئي لاڙن، وادن، ازمن جي حوالي سان ادب ۾ اظهار پائين ٿيون.

روس ۾ آيل انقلاب جي اثر سبب سماج ۾ اهو سوچ پيدا ٿيو ته هرڪو شخص هئي جي برابر آهي ۽ ڪنهن ملڪ جي ساڌنن تي سڀني ملڪ واسين جو حق آهي. ائين پرگتي واد يا ترقي پسنديءَ جي ڌارا پيدا ٿي ۽ جنهن جو اثر سماج جي هر کيتر ۾ ظاهر ٿيو. ادب ۾ به ترقي پسند ڌارا کي خوب اظهار مليو ۽ سنڌي ادب به ان ڌارا جي اثر کان آجو نه رهيو.

ائين ئي ترقي پسنديءَ جي ڌارا جي رد-عمل ۾ رومانواد ۽ پوءِ ماڊرن ازم يا جديديت جو وهڪرو سماج خواه ادب ۾ روان ٿيو. گذريل ٽن-چئن ڏهاڪن کان ائمريڪا ۽ يوروپ ۾ 'پوسٽ ماڊرن ازم' يا 'بعد جديديت' جي هلچل ڪافي زورشور سان هلي رهي آهي. سنڌي ادب تي جيئن

ارڪيٽيڪچر هجي، ويچار شئلي هجي، فئشن هجي، ميوزڪ، فلم، سماجڪ وهنوار، سنچار يا ٽيڪنالاجي هجي. حقيقت ۾ پوسٽ ماڊرن ازم هڪ قسم جو لاڙو (trend) آهي. اهو ڪو باقاعدي وصف جي حوالي ۾ سمجهايل سوچ نہ آهي، ان ڪري ئي ان جي ڪا وصف ڏيڻ سولي ڪانهي. ۽ ان سوچ جا پيروڪار چاهين بہ ڪونہ ٿا تہ پوسٽ ماڊرن ازم کي ڪنهن وصف جي حوالي ۾ جڪڙجي.

ڪيتر ڪان سواءِ وقت جي خيال ڪان بہ وقت جي اهڙي ڪا ليڪ ڪڍڻ ڏکي آهي جنهن ڪان پوسٽ ماڊرن ازم جي شروعات ٿئي وڃي. اهو سچ آهي تہ ائمريڪا ۽ يورپ ۾ ستين-اٺين ڏهاڪي ڪان ادبي حلقن ۾ پوسٽ ماڊرن ازم بابت گفتگو ٿيڻ شروع ٿي ۽ نائين ڏهاڪي ڪان ان تي ڪافي بحث - مباحث ٿيڻ لڳو آهي. اڄ تہ پوسٽ ماڊرن ازم جو استعمال هوڏڪ طبقي ۾ ڄڻ هڪ فئشن آهي ۽ پاڻ کي هُڏي-جيوي ڏيکارڻ جو ساڌن بہ آهي.

هونئن پوسٽ ماڊرن ازم جو مطلب آهي 'ماڊرن ازم ڪان پوءِ'. ان 'پوءِ' جا ٻہ مطلب نڪرن ٿا.هڪ تہ وقت جي خيال ڪان يعني ماڊرن ازم جي پوري ٿيڻ ڪان پوءِ رچيل ادب، ۽ ان جو ٻيو مطلب نڪري ٿو 'ماڊرن ازم' جي حوالي ۾ يا ماڊرن ازم سان واسطيدار سوچ ۽ ويچارن ڪان پوءِ جو سوچ ۽ ويچار. پوسٽ ماڊرن ازم کي ماڊرن ازم ڪان پوءِ جي ويچار ڌارا سمجهڻ وارا بہ ٻن قسمن جو سوچ رکندڙ آهن. هڪڙا اُهي آهن جيڪي پوسٽ ماڊرن ازم کي ماڊرن ازم جو ئي واڌو هلندڙ سلسلو سمجهن ٿا پر ٻيا اُهي آهن جن جي خيال موجب دنيا جي بدليل هوڏڪ حالتن سبب ماڊرن ازم جون ڪيتريون مڃتائون هاڻي اهم نہ رهيون آهن. پهرئين گروپ جي مڃيندڙن ۾ مکيہ نالو ليوٽارڊ جو آهي جڏهن تہ ٻيءَ ڌارا جي مڃيندڙن جو مکيہ ويچارڪ ديريدا آهي. پر سڀني پوسٽ ماڊرن ازم جي پوئلڳن جي مڃتا آهي تہ پوسٽ

روسي انقلاب ١٩١٧ ۾ آيو پر ترقي پسنديءَ واري ڌارا سنڌي ادب ۾ چوٿين ڏهاڪي ڌاري پهتي. ساڳيءَ طرح سان ماڊرن ازم جي شروعات يورپ ۾ آيل پوڙڪ جاڳرتيءَ کان پوءِ اَرڙهين صديءَ ۾ ٿي پر سنڌي ادب ۾ ان جو اثر ويهين صديءَ جي ڇهين ڏهاڪي ۾ ٿيو. عام مڃتا موجب سنڌي ادب ۾ جدت جي شروعات ١٩٦٥ جي آس پاس ٿي.

بي ڳالهه ته مٿي ٻڌايل سڀ ويچار ڌارائون ٻاهران آيل آهن، ان ڪري انهن ڌارائن سان واسطيدار سڀ جا سڀ ليک فيک يا فئشن پرست آهن، ائين سوچڻ صحيح نه ٿيندو. حقيقت ۾ ٿوري گهٽ وڌائيءَ سان سماجڪ حالتون هتي به اهڙيون هونديون آهن جن ۾ اهي ڌارائون وڌي سگهنديون آهن. چاڪاڻ ته اسان وٽ ادبي ويچارڪن جي کوٽ آهي ان ڪري انهن سڌانتن جي گنڀير ڇنڊڇاڻ ٿيل ڪانه هوندي آهي. هڪ مثال ئي ڪافي ٿيندو. هيري شيوڪاڻيءَ جو لکيل ڪتاب جدت جو مفهوم ١٩٧٥ ۾ شايع ٿيو. اڄ ان کي ٣٢ سال ٿي ويا آهن پر مون کي ڪو ٻيو اهڙو ڪتاب ڪونه مليو آهي جنهن ۾ جدت جي گنڀيرتا سان وڏيڪ ڇنڊڇاڻ ڪيل هجي. ڪي اُڙيا-ٽڙيا ان حوالي ۾ پيپر شايع ٿيا به آهن ته اُهي ڪافي اُڇاترين پڌراين سان پريل آهن. مطلب ته ڪنهن به ويچارڌارا کي يورپ ۾ پيدا ٿيڻ ۽ اُسرڻ کان پوءِ به ڀارت ۾ پهچڻ ۾ ڏهاڪا ته لڳي وڃن ٿا.

پوسٽ ماڊرن ازم

پوسٽ ماڊرن ازم جي ڪا وصف ڏيڻ سولي نه آهي. ان جو ڪارڻ اهو آهي ته پوسٽ ماڊرن ازم اڄ جو بيحد چالو لفظ آهي جيڪو جيون سان واسطيدار هر کيتر سان جڙيل آهي - پوءِ اها ڪلا هجي، ساهتيه يا

ٿيو هو. پوسٽ ماڊرن ازم جي حوالي ۾ ديريدا جي ڊيڪنسٽرڪشن جي خاص اهميت آهي. حقيقت ۾ ڊيڪنسٽرڪشن ’پوسٽ اسٽرڪچرل ازم‘ جوئي نالو آهي.

’ڪنسٽرڪشن‘ هوندي ته هڪ عام لفظ آهي، گهرن-بلڊنگن جي ٺهڻ جي حوالي ۾ ڪنسٽرڪشن لفظ جو استعمال ٿيندو آهي، پر اهو لفظ ڀاشا وگيان ۾ ڪافي گهڻو اهم آهي. حقيقت ۾ ڀاشا جدا جدا ڪنسٽرڪشنس يا رچنائن جو مجموعو آهي ۽ هر ڪنسٽرڪشن يا رچنا جو هڪ مقرر اسٽرڪچر يا ڍانچو آهي. جيئن - ’سٺو ڇوڪرو‘ هڪ ڪنسٽرڪشن يا رچنا آهي ان جو اسٽرڪچر يا ڍانچو اهو آهي ته اها ٻن لفظن جي رچنا آهي، جنهن ۾ پهريون لفظ ’صفت‘ آهي ۽ ٻيو لفظ ’اسم‘ آهي. صفت جي جنس ۽ عدد جي اسم جي جنس ۽ عدد سان مناسبت آهي. ’ڇوڪرو‘ اسم جنس مذڪر ۽ عدد واحد آهي، ان ڪري ’سٺو‘ صفت جي جنس به مذڪر ۽ عدد واحد آهي. سنڌي ڀاشا ۾ سائيءَ قسم واري ڍانچي جون گهڻيون ئي رچنائون ٿي سگهن ٿيون. هرڪنهن ڀاشا ۾ جدا جدا قسمن جون گهڻيون ئي رچنائون ٿي سگهن ٿيون، ۽ هر رچنا کي پنهنجو الڳ ڍانچو ٿئي ٿو. ان ڪري ڀاشا هڪ قسم جو اسٽرڪچر آهي.

اسين جڏهن به ڪا ٽيڪسٽ يعني پاٺ پڙهون ٿا ته اسين ان جو مطلب ان ۾ آيل رچنائن يعني ڍانچن مان ئي ڪريون ٿا. ٽيڪسٽ هڪ جملي جي به ٿي سگهي ٿي ۽ سڄي ڪتاب کي به هڪ ٽيڪسٽ سمجهي سگهجي ٿو. سولائيءَ لاءِ مان ٽيڪسٽ لاءِ پاٺ لفظ جو استعمال ڪري رهيو آهيان.

پوسٽ ماڊرن ازم جي هڪ اهم ڌارنا آهي پوسٽ اسٽرڪچرل ازم. هيءَ ڌارنا مکيه طرح سان ديريدا جي آهي ۽ ان کي ئي ڊيڪنسٽرڪشن (رچنا ڀڃ) جو سڌانت چيو ويو آهي. ڊيڪنسٽرڪشن يا ’رچنا ڀڃ‘ جي مڪمل وصف آهي ‘Critical reading of a text’

ماڊرن ازم، ماڊرن ازم جي رد-عمل يا ورود ۾ پيدا ٿيل ويچار ڌارا نه آهي. ها، ماڊرن ازم جي خيال کان ڪي ڌارٽائون آهن جيڪي ماڊرن ازم جي مرڪزي سوچ جو حصو آهن، پوسٽ ماڊرن ازم ۾ به اُهي موجود ته آهن پر اهي اهڙيون اهم نه آهن ۽ ان ڪري اُهي مرڪز جي بدران هڪ طرح سان حاشيي تي آهن. ڪي اهڙيون ڌارٽائون به آهن جيڪي ماڊرن ازم ۾ اهم نه هيون اُهي پوسٽ ماڊرن ازم ۾ مرڪزي ڌارٽائون بڻجي پيون آهن. مثال طور ٻوڌڪتا (رئشنلي)، ترڪ سنگتي (ريزننگ)، وگيانڪ سچ (سائنٽيفڪ ٽرٿ) ۽ عمل-رد عمل جي اصول جي مهتا، ويوسٿا ورود، آتم بيگانيت وغيره ماڊرن ازم جون مکيه ڌارٽائون آهن. جنسيپڻو (سيڪسيوئلٽي)، زمان- مڪان جي واسطيداري، ڀاشائي رچنا، ان جون گهٽ اهم ڌارٽائون آهن. جڏهن ته پوسٽ ماڊرن ازم ۾ اَٻوڌڪتا، غير ترڪ سنگتي،سچ جي ٽڪرن ۾ ورهاست، جهڙين ڌارٽائن کي وڏيڪ اهميت آهي. ڪن آڌارن (پئرا ميٽرن) تي سلسليوار رچنا جي پرورتي ۾ ڪي پوسٽ ماڊرن ازم ناڪاري ٿو. پوسٽ ماڊرن ازم ڪنهن به وصف يا صفتن کي سويڪار نٿو ڪري. ان ڪري ماڊرن ازم جڏهن، هڪ واد يا هڪ ٿيئري آهي، پوسٽ ماڊرن ازم اهڙو ڪوبه 'واد' يا 'ازم' نه آهي. پوسٽ ماڊرن ازم هڪ لاڙو (trend) ماتر آهي. ان ڪري سچ ته ان جو نالو 'پوسٽ ماڊرن ازم' به ڀرم پيدا ڪندڙ آهي. هڪ وڏو تفاوت ماڊرن ازم ۽ پوسٽ ماڊرن ازم ۾ ڀاشا بابت نظريي ۾ آهي. ماڊرن ازم ۾ ڀاشا هڪ رچنا يا ڍانچو (اسٽرڪچر) آهي ۽ ڀاشا ڪنهن اصلي شئه جي عيوضي آهي، پر پوسٽ ماڊرن ازم ۾ ڀاشا ڀاڻ کان ٻاهر ڪنهن شئه جي عيوضي نه آهي پر پنهنجو ڀاڻ ۾ پورڻ شئه آهي جنهن کي سندس پنهنجي ئي حوالي ۾ سمجهڻو آهي. هن حوالي ۾ ژيڪ ديريدا ۽ اُن جي ڊيڪنسٽرڪشن جو بيان ڪرڻ ضروري آهي. ژيڪ ديريدا جو جنم ۱۹۳۰ ۾ فرانس ۾

– 'چگو' رچنا جو استعمال ڇو ڪيو ويو آهي؟ رڳو اچڻ جي سوچنا لاءِ ايترو لکڻ ڪافي هو ته ٢٧ تاريخ پهچان ٿو. ان مان ڇا اهو ظاهر نٿو ٿئي ته اول 'نه اچڻ' جي ڳالهه ٿيل هئي، ان کي رد ڪري 'اچڻ' جي قبوليت ڏني وئي آهي.

'چگو' رچنا مان 'لاچار ڪرڻ'، نه 'چاهيندي به ڪرڻ' جي ڏوني نڪري ٿي.

– اها لاچاري ڪهڙي هئي جو نه چاهيندي به 'اچڻ' لاءِ 'چگو' چوڻو پيو؟

– پهرين نه ڪرڻ جو ڪارڻ ڪهڙو هئو؟

– ان 'نه' - 'ها' جي استٿي پيدا ٿيڻ جو ڪارڻ ڪهڙو هئو؟

مٿين سوالن (هين به اهڙن ڪيترن سوالن) جا جواب اي.ميل. جي ظاهر ٽيڪسٽ ۾ ڪونهن پر اُهي ٽيڪسٽ جي اردگرد ئي آهن ۽ ٽيڪسٽ جي آڌار تي ئي ڳولهڻا آهن. مثال طور ٽيڪسٽ ۾ تاريخ ڪان پوءِ 'مهنو' لکيل ڪونهي. اهو سٽن جي وچ ۾ اڻ لکيل 'آگسٽ' آهي ڇو ته ٢٧ آگسٽ تي ٿيڻ واري ڪاريه جي اي.ميل موڪليندڙ ۽ حاصل ڪندڙ کي ڄاڻ آهي.

'چگو' رچنا جي جاچ ڪبي ته هڪ طرح جو اڻ لکيل فوٽ نوٽ ملندو. 'ايئر فيئر نه ملڻ سبب مون نه اچڻ جو فيصلو ڪيو هو، پر تنهنجو چوڻ ٽاري نٿو سگهان. رڳو ان ڪري ئي مان اچان ٿو.

'نه-ها' جي استٿيءَ جي چڱيءَ طرح سان جاچ ڪبي ته حاشيي ۾ اهو لکيل ملي ويندو ته اول ته ايئر فيئر جي قبوليت ملي هئي ۽ 'مان' وچڻ جو فيصلو به ڪيو هو پر ايئر فيئر ڏيندڙ سنسٿا ۾ کِٽ-پٽ تي پوڻ سبب اها قبوليت اڌ ۾ رهجي وئي. هڪ اڻ لکيل سوچنا اها به پڙهي سگهبي ته ڳاڏيءَ ۾ مسافري ڪرڻ ۾ ڪو اهم ڪونهي پر هن عمر ۾ ٢٥-٢٦ ڪلاڪ ڳاڏيءَ ۾ وهڻ ڪافي تڪليف پريو ٿو لڳي.

يعني ’ٽيڪسٽ يا پاٺ جي باريڪ واچٽي‘. هاڻي ان باريڪ واچٽي يا پڙهڻ جو مطلب ڇا آهي؟ ان جو مطلب اهو آهي ته اسين جيڪا ٽيڪسٽ ڪنسٽرڪشنس يا رچنائن جي حوالي ۾ پڙهون ٿا ان ۾ اهو سڀ سمايل ڪونهي جيڪو ان ٽيڪسٽ سان واسطيدار آهي. ان ڪري ڪنهن ٽيڪسٽ کي ان جي سموريت ۾ سمجهڻ لاءِ ان ٽيڪسٽ کي انهن ظاهر رچنائن مان ٻاهر ڪڍڻو پوندو يعني ان ٽيڪسٽ کي ڊي ڪنسٽرڪٽ ڪرڻو پوندو ۽ ان مان معنائن جا اُهي حوالا ڳولهڻا پوندا جيڪي ان جي حاشيي، فوٽ نوٽس ۾ لکيل يا اڻ لکيل آهن ۽ اُهي حوالا به ڳولهڻا پوندا جيڪي ان ٽيڪسٽ جي سِٽن جي وچ ۾ اڻ لکيل آهن ۽ جيڪي ان ٽيڪسٽ جي ڪنسٽرڪشنس يا رچنائن جي حد بندي ۽ جڪڙ سبب حاصل ڪونه ٿا ٿين. هاڻي مان هڪ مثال ذريعي دريدا جي سڌانت کي چٽو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس.

ستيش روهڙا، رَوي ٽيڪچنداڻيءَ کي ٢٢ آگسٽ تي هڪ اِي-ميل موڪلي، جنهن ۾ هيٺيون مضمون لکيل هئو.

چڱو، مان ٢٧ تاريخ پهچان ٿو.

اِي-ميل جي اها هڪ سٽ هڪ ٽيڪسٽ يا پاٺ آهي. هاڻي اچو ته ان کي باريڪ طرح سان پڙهون. هن پاٺ ۾ ٽي ڪنسٽرڪشنس يا رچنائون آهن - چڱو، ٢٧ تاريخ، مان اچان ٿو. هنن رچنائن مان هر هڪ رچنا جو پنهنجو اسٽرڪچر يا ڍانچو آهي. هنن رچنائن بابت هيٺيان سوال سامهون اچن ٿا. جن جا جواب حاصل ڪرڻ کپن، جيئن پاٺ کي سموريت ۾ سمجهي سگهجي.

- اِي-ميل ٢٢ تاريخ ڪيل ۽ اچڻ جو ڪم ٢٧ تاريخ تي ٿيڻو آهي. ان جو مطلب ته ڪم مستقبل ۾ ٿيڻو آهي، ته پوءِ فعل جي رچنا ۾ زمان حال ’اچان ٿو‘ ڇو لکيو ويو آهي؟

- ٢٧ تاريخ ته لکيل آهي پر مهنو لکيل نه آهي، ڇو؟

آهي. باقي ديريدا ۽ ڊيڪنسٽرڪشن کي سمجهڻ لاءِ اڃا ڪافي گهڻي چنڊ ڇاڻ جي ضرورت آهي.

پوسٽ ماڊرن ازم، ماڊرن ازم جي حد وٽان ئي شروع ٿئي ٿو ان ڪري پوسٽ ماڊرن ازم، ماڊرن ازم کان بلڪل الڳ ۽ وروڌي ساهتيڪ فلاسافي نہ آهي. هن حوالي ۾ پوسٽ ماڊرن ازم جي هڪ اهم علمبردار ليوٽارڊ جو خيال پڙهڻ جوڳو آهي جيڪو هن ۱۹۸۸ ۾ پنهنجي ڪتاب ۾ لکيو آهي. ليوٽارڊ جو جملو آهي.

'The whole idea of post modernism is perhaps better rethought under the rubric of rewriting modernity'

مٿين گفتي جو ٿلهي ليکي مطلب آهي تہ 'اهو شايد بهتر ٿيندو تہ ماڊرنٽيءَ بابت وري سوچيو وڃي ۽ ان کي نئين حوالي کي خيال ۾ رکي وري لکيو وڃي.'

سنڌي ڪهاڻي

سنڌي ادب جي تاريخ لکندڙ عام طرح سان ان راءِ جا آهن تہ سنڌي ادبي ڪهاڻي ۱۹۴۰ جي آس پاس شروع ٿي. اهو يگ راڄنيتڪ، سماجڪ، آرٿڪ سجاڳيءَ جو يگہ هئو. ملڪ جي ورهاڱي تائين جيتوڻيڪ ڪي گهڻيون ڪهاڻيون ڪونہ لکيون ويون، پر جيڪي لکيون ويون انهن مان گهڻين ۾ ترقي پسندي يعني پرگتي وادي ۽ سماج سڌار جي ويچارن جو اظهار هئو. البت ان عرصي ۾ ئي آسانند ماموتورا جي لکيل 'ڪِڪِي' ڪهاڻي بہ ملي ٿي جنهن جو آڌار فرائڊ جي ويچار ڌارا آهي. جيتوڻيڪ اها ڪهاڻي بہ آخر ۾ سماج سڌار جي ڪهاڻي ئي بڻجي ٿي پوي، جو پنهنجي نستي گهوٽ جي رد عمل ۾ جيڪا عورت سپني ۾ پنهنجي پيءُ سان جنسي سک ماڻي ٿي اها ئي عورت پڇتاءَ جي روپ ۾ ساڳئي نستي - بيمار پتيءَ جي ستي - ساوتري بڻجي سيوا ڪري ٿي.

ان سوچنا مان اهو بہ انومان لڳائي سگهجي ٿو تہ اهو 'مان' وڏيءَ عمر جو آهي ۽ ڪيس ڇڱو پري کان اڇلو آهي.

مئي هڪ ست واري ٽيڪسٽ کي ٿورو باريڪيءَ سان پڙهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. جيتوڻيڪ ان ٽيڪسٽ سان واسطيدار اڃا ٻيا بہ ڪيترا سوال آهن جن جي جوابن کي سمجهڻ جي ضرورت آهي. مثال طور ٢٧ تاريخ تي اهڙو ڪهڙو اهم ڪاريہ ٿيڻو آهي جنهن ۾ 'مان' جي شموليت ضروري آهي. 'مان' ڪيترو پري کان، ڪٿان اچي رهيو آهي؟ واسطيدار سنستا ۾ ڪِٽ-پِٽ ڇو ٿي آهي؟ ان جو اثر 'مان' جي ايئر فيئر تي ڇو ٿيو آهي؟ وغيره.

حقيقت ۾ ان هڪ سِٽ جي ٽيڪسٽ کي پوريءَ طرح سان سمجهڻ لاءِ ٽيڪسٽ سان واسطيدار جيڪا بہ خبرچار هجي، اها ڄاڻڻ کان پوءِ ئي ان ٽيڪسٽ کي پوريءَ طرح سان سمجهي سگهبو. هيءَ تہ هڪ ست جي ٽيڪسٽ آهي پر جي ڪائي پوري رچنا هجي تہ ان کي سمجهڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن ان رچنا جي حوالي ۾ تاريخ، جاگرافي، سماج وگيان، منوو گيان وغيره سان واسطيدار ڄاڻ جي ضرورت پوندي آهي.

ڇوڻ جي ضرورت ڪانهي تہ ديريدا جي ڊيڪنسٽرڪشن يا 'رچنا پڃ' جو سڌانت ڪافي گنڀير ۽ پيچيدو آهي. هتي هڪ ڳالهہ ضرور ڌيان ۾ رکڻ گهرجي تہ ڊيڪنسٽرڪشن آلوچنا جي هڪ پڌتي آهي. ڪنهن بہ ٽيڪسٽ کي ان جي ظاهر گرامر واري رچنا کان الڳ ڪري، ان رچنا سان واسطيدار سڀني حوالن سان ان کي جوڙي پڙهڻ - سمجهڻ جو سڌانت آهي.

مون پنهنجي محدود اڀياس موجب ان سڌانت کي سمجهڻ - سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. مون کي وشواس آهي تہ منهنجي هن پيپر پڙهڻ کان پوءِ سنڌي اديبن خاص ڪري نقاد دوستن کي 'ڊيڪنسٽرڪشن' اوپرو لفظ نہ لڳندو ۽ اهائي هن پيپر جي مراد بہ

انگريزي ۽ فرينچ ٻولين جو ادب گهڻي ڀاڱي ترجمي جي روپ ۾ موجود هو. سنڌي اديب، خاص ڪري جوان پيڙهيءَ جي اديبن اهو محسوس ڪيو ته دنيا جو ادب بدلاءَ جي رستي تي ڪافي اڳتي نڪري ويو هو ۽ سنڌي ادب ۾ اڃا شروعات ئي ڪانه ٿي هئي. سنڌي ادب جي پٺتي رهڻ جي ثبوت طور هتي اهو ٻڌائي سگهجي ٿو ته ڇهين-ستين ڏهاڪي ۾ جڏهن يوروپ ۽ امريڪا ۾ پوسٽ ماڊرن‌ازم تي بحث شروع ٿي ويو هو، تڏهن سنڌي ادب ۾ اڃا ماڊرن‌ازم جي شروعات ٿي رهي هئي؛ ۽ اهو بحث ٿي رهيو هئو ته ماڊرن‌ازم جي پهرين ڪهاڻي ايشور آنچل جي 'ڇهاءُ' ڪهاڻيءَ کي مڃجي يا نه مڃجي جيڪا ١٩٥٨ جي آس پاس لکيل آهي!

هاڻي ٻيو سوال ته ماڊرن يا جديد ادب اول جي ادب کان ڪهڙين ڳالهين يا حوالن ۾ الڳ يا مختلف هو. ماڊرن‌ازم واري ادب کان اول واري ادب لاءِ اول ئي ٻڌايو ويو آهي ته ان ۾ سماج سڌار، ترقي پسندي ۽ سنڌيت جي جذبي جو غلبو هئو. ان کان سواءِ ان ادب ۾ قوميت، راشٽريه ۽ سانسڪرتڪ چرتر، اننت جي مهما، سماج ويوسٿا جي اهميت (جنهن ۾ به شادي ۽ ڪٽنب جي خاص اهميت هئي) عمل ۽ رد-عمل جي مڃتا، جهڙا موضوع سمايل هئا. هيءُ ساهتيه خاص ڪري ڪٿا ساهتيه، ٽئگور، شرت چندر ۽ پريمچند جي ويچار ڌارائن جو هڪڙو اهڙو مڪسچر هئو جيڪو بيحد مٺو ته هئو پر بانسي هئو. حقيقت ۾ سماج جون حالتون بيحد ئي ڪوڙيون ۽ نه سهڻ جهڙيون هيون. سماج جو دٻاءُ شخص کي اندر ئي اندر بي چين بڻائي رهيو هئو. اهڙين حالتن ۾ هر رچناڪار- خاص ڪري ڪٿاڪار-شخص جي اهڙيءَ حالت کي اظهار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ائين جديد ادب وجود ۾ آيو. جديد ادب هڪ طرح سان شخص جي سماج جي خلاف للڪار جو ادب آهي.

جديد ادب جي اهم صنف هئڻ سبب سنڌي جديد ڪهاڻي به

ملڪ جي ورهاڱي کان ترت پوءِ جي ٻن ڏهاڪن ۾ سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ ترقي پسنديءَ جي ويچارن جو ئي غلبو رهيو، جنهن ۾ ورهاڱي جو درد ۽ سنڌيت جو جذبو به شامل ٿي ويو.

ستين ڏهاڪي جي وچ ڌاري سنڌي ادب ۾ ڦيرو اچڻ شروع ڪري ٿو ۽ اها تبديل سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ به ڏسڻ ۾ اچي ٿي. هن تبديل کان اول لکيل سنڌي ڪهاڻي سماج سان واسطيدار، سماج ڏانهن مخاطب ۽ سماج ڏانهن جوابدار هئي پر ستين ڏهاڪي جي پڇاڙيءَ کان لکجندڙ ڪهاڻي سماج جي برعڪس شخص ڏانهن - مخاطب ٿيڻ شروع ڪري ٿي ۽ سماج سان واسطيدار هئڻ جي باوجود اها سماج جي بنسبت شخص سان - سموري شخص سان جڙڻ لڳي ٿي ۽ ان ڪري هوءَ سماج جي بدران شخص ڏانهن جوابدار ٿيڻ لڳي ٿي. اها ڪهاڻي ئي اڳتي هلي جديد يا ماڊرن ڪهاڻيءَ جي نالي سان مشهور ٿئي ٿي.

هتي ٻه سوال پڇي سگهجن ٿا. هڪ ته ستين ڏهاڪي ۾، سنڌي ادب ۾ ۽ ان ڪري سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ به، ان قسم جو ڦيرو ڇو آيو؟ ڇا سنڌي سماج جي سماجڪ يا ٻين حالتن ۾ اهڙي ڪا تبديل آئي هئي، جيڪا تبديل ادب جي هن تبديل جو ڪارڻ هئي؟ ۽ ٻيو سوال ته نئون ادب يا جديد ادب ۽ ان ڪري جديد ڪهاڻي به - ڪهڙين ڳالهين يا حوالن ۾ اول واري ادب کان الڳ يا مختلف هئو؟

پهرئين سوال جو جواب اهو آهي ته ملڪ جي ورهاڱي کان پوءِ جي پندرهن-ويهن سالن ۾، سنڌي سماج جي سماجڪ خواه آرٿڪ حالتن ۾ ڪو خاص فرق ڪونه پيو هو ۽ راجنيتڪ طرح ته هو اڃا به شرڻارٿي ئي هئا. ان ڪري ڪو اتهاسڪ ڪارڻ سنڌي ادب جي بدلاءَ جو نظر نٿو اچي، سواءِ ان جي ته هنن ويهارو سالن ۾ سنڌي اديب کي ٻين ٻولين - خاص ڪري، هندي، اڙدو، بنگالي، مرائي انگريزي ۽ فرينچ ڀاشائن جي ادب کي پڙهڻ ۽ سمجهڻ جو موقعو مليو. بنگالي، مرائي،

هجي، ٻاشا جي هجي، قوم جي هجي، ڌرم جي هجي چاهي سيڪس جي هجي. جيتوڻيڪ اها بہ حقيقت آهي ڪيترين ڪهاڻين ۾ سيڪس جو ڀڙڪائو بيان هجڻ سبب ئي انهن کي ماڊرن ڪهاڻي سمجهيو ويو جڏهن ڪ سيڪس جو ڪليل بيان ماڊرن ويچار جو مرڪزي نقطو نہ آهي، اهو محض ڪٽنب ۽ شاديءَ جي ويوسٿا کي انڪارڻ جو اظهار آهي. ماڊرن ڪهاڻي هڪ شعوري ڪارنامو آهي جنهن جو مقصد اِنسان جي من جي اندر جهاتي پائي، ان ۾ ڦٿليل جهنگل-سنسار کي ڏسڻ ۽ ان کي ڪلاتمڪ اظهار ڏيڻ آهي. اها ڳالهہ ائين بہ چئي سگهجي ٿي تہ ماڊرن يا جديد ڪهاڻي 'سماجڪ شخص جي نہ پر 'شخص' جي ڪهاڻي آهي.

منهنجي مٿي ڏنل بيان مان اهو مطلب نہ ڪڍڻ گهرجي تہ ائين، نائين ۽ ڏهين ڏهاڪي ۾ رڳو اهي ئي اهم ڪهاڻيڪار ٿيا آهن، جن جو مون مٿي ذڪر ڪيو آهي پر چاڪاڻ تہ مون پاڻ کي جديد ڪهاڻيءَ تائين محدود رکيو آهي ان ڪري مون سنڌيءَ جي ڪيترن وڏن ۽ مشهور ڪهاڻيڪارن جا نالا نہ ڪنيا آهن. اهڙن اهم ۽ مشهور ڪهاڻيڪارن ۾ گني سامتاڻي ۽ ڪرشن کٽواڻيءَ کان سواءِ، سندري اُتمچنداڻي، گوبند مالهي، ڪيرت ٻاٻاڻي، تارا ميرچنداڻي، ڪلا پرڪاش، لکمي کلاڻي، هري همٿاڻي وغيره جا نالا کڻي سگهجن ٿا (ان کان سواءِ بہ ڪيترا ٻيا ليکڪ هوندا) ۽ اهي سڀ ليکڪ ساهتيہ اڪادمي جي اعليٰ ساهتڪ انعام سان نوازيل آهن.

سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ پوسٽ ماڊرن ازم بابت ڪجهہ چوڻ کان اول مان ٻن ليکڪن بابت پنهنجي سوچ جي صفائي ڏيڻ ضروري ٿو سمجهان. اُهي بہ ليکڪ آهن گنو سامتاڻي ۽ ڪرشن کٽواڻي.

گني سامتاڻي ۽ ڪرشن کٽواڻيءَ کي ماڊرن ليکڪن ۾ شمار نہ ڪري مون سندن گهڻن چاهڪن کي ناراض بہ ڪيو هوندو ۽ ڪيترن کي

پنهنجي اول جي ڪهاڻيءَ کان پوريءَ طرح سان الڳ ٿي بيهي ٿي. جديد ڪهاڻيءَ جو مرڪزي نقطو آهي ويوسٿا جو وروڌ، پوءِ اها ويوسٿا ڪٽنبي ويوسٿا هجي، شاديءَ جي ويوسٿا هجي سماجڪ ويوسٿا هجي. يا راڄنيتڪ ويوسٿا هجي. ان ڪري جديد سنڌي ڪهاڻي ڪٽنبي ويوسٿا کي نڪاريندي سمورن سماجڪ رشتن کي نڪرائي ٿي. سنڌي ڪهاڻيءَ جي حوالي ۾ چئي سگهجي ٿو تہ ماڊرن يا جديد سنڌي ڪهاڻي الين ۽ نائين ڏهاڪي ۾ پنهنجي اوڄ تي پهتي جنهن ۾ موهن ڪلپنا، لعل پشپ، اننت ڪيماڻي، شيام جئسنگهاڻي، هريش واسواڻي، پريم پرڪاش، ايشور چندر، پوپٽي هيرانندڻي ۽ ڪيئل هالاڻيءَ جهڙا برجستا ماڊرن ڪهاڻيڪار ٿيا. نائين ڏهاڪي جي اڌ کان پوءِ ماڊرن ويچار وارا ڪي نوان سجاڳ ليکڪ بہ اُڀري آيا. جن ۾ هيرو شيوڪاڻي، ستيش روهڙا، ايشور ڀارتي وغيره جا نالا کڻي سگهجن ٿا.

جيتوڻيڪ مان سنڌي ڪهاڻيءَ جي تاريخ لکڻ نہ ويٺو آهيان ان ڪري هن ڏارا جي سڀني ڪهاڻيڪارن جا نالا ڏيڻ مون لاءِ ضروري نہ آهي پر هن عرصي جي ڪن مشهور ڪهاڻيڪارن کي هن لسٽ ۾ شامل نہ ڪيو ويو آهي. جن مان مکيہ آهن گنو سامتاڻي ۽ ڪرشن ڪنواڻي. مون هن لسٽ ۾ اوائلي دور جي جديد ليکڪن وشنو ڀاٽيا برج موهن، موهن ديپ وغيره جا نالا بہ شامل نہ ڪيا آهن. ان جو مکيہ آڌار آهي ڪهاڻين ۾ واڌو جذبات جو هئڻ.

ادبي جڳت - خاص ڪري ڪهاڻيءَ جي حوالي ۾ هميشه چيو ويندڙ اهو گفتو تہ 'سٺي ڪهاڻي اها آهي جيڪا دل کي ڇهي' ماڊرن ڪهاڻيءَ سان لاڳو نٿو ٿئي. ان ڪري واڌو جذبات واريون ڪهاڻيون جيڪي دل کي ڇُهن ٿيون يا جسم کي پڙڪائين ٿيون اُهي ماڊرن ڪهاڻيءَ جي دائري ۾ نٿيون اچن. منهنجي خيال موجب واڌو جذبات کي ماڊرن ڪهاڻيءَ ۾ ڪا جاءِ نہ آهي پوءِ اها واڌو جذبات، ديش جي

جو ذڪر ڪري سگھجي ٿو پر جي اهو سوچي هلبو ته پوسٽ ماڊرن‌ازم ماڊرن‌ازم جي حد کان شروع ٿيل ادبي لاڙو آهي جيڪو ماڊرن ازم جي ابتڙ يا ماڊرن ازم کان اول جي ادب جو عيوضي نه آهي، ته سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ اهڙيون ڪافي ٿوريون ڪهاڻيون ملنديون جن ۾ چٽيءَ طرح سان پوسٽ ماڊرن‌ازم جي ڊارٽائن کي محسوس ڪري سگھجي پر اهڙيون ڪهاڻيون آهن ضرور مثال طور شيام جئسنگھاڻيءَ جي ڪهاڻي ’رڙهندڙ وقت‘ کڻي سگھجي ٿي. ’رڙهندڙ وقت‘ ڪهاڻيءَ ۾ ٻه اجنبي شخص-شادي شده استري ۽ هڪ سيلاني جوان گويا ڪان جهاز ۾ ممبئيءَ لاءِ چڙهن ٿا. ڊيڪ تي ٻنهي جي وچ ۾ بيحد رواجي نموني ’هلو-هلو‘ وانگر ڳالھه ٻولھه ٿئي ٿي ۽ پوءِ وقت ڪاٽڻ لاءِ ٻئي پتي راند ڪرڻ شروع ڪن ٿا. شرط آهي ته جيڪو کٽندو اهو ٻئي کي ممبئيءَ ۾ ڪافي پيارِيندو. پوءِ راند ڪندي ڪيڏي مهل ڪين جهوٽا اچڻ شروع ٿين ٿا ۽ ڪيڏي مهل ٻئي ڊيڪ تي ئي هڪ چادر هيٺان سِرڪي وڃن ٿا اهو ٻنهي کي ياد ڪونهي. صبوح ٿيڻ تي جوان رات جي گھٽنا تي پشيمان آهي پر عورت جي منهن تي پڇتاءُ جو ڪو نشان ڪونهي ۽ اهڙو اظهار هوءَ ڪري به ٿي ۽ جوان کي به شرمندگيءَ جو احساس نه ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿي.

هيءَ ڪهاڻي اَڻڏٺا ۽ جذبات جي جنسي وهنوار کي اظهاري ٿي. جيڪي پوسٽ ماڊرن‌ازم جون ڊارٽائون آهن.

شيام جي ٻين ڪهاڻين جيئن ’هڪ ٻيو ڏينهن‘، ’جهوٽل ڪڙا‘ وغيره ۾ به پوسٽ ماڊرن‌ازم جا عناصر موجود آهن.

هيري شيوڪاڻيءَ جي ڪهاڻيءَ ’ڪارڻ جي تلاش‘ پنهنجي عنوان مان ئي ارڪارٿنا يا آترڪ سنگتيءَ جو اظهار ڪري ٿي. ڪهاڻيءَ ۾ ڊيڪاريل آهي ۽ هڪ زال-مڙس ٢٥-٣٠ سال کان بنا ڪنهن ڪارڻ هڪ ٻئي کان الڳ رهي رهيا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن هوٽل ۾ ڪمرو

حيرت ۾ بہ وڌو هوندو. ڇو تہ جڏهن بہ نئين سنڌي ڪهاڻيءَ جي ڳالهہ ڪبي آهي تڏهن حوالي طور پهريون ذڪر نموريءَ جي روپ ۾ موهن ، ڳني ۽ لعل جو ڏيندو آهي. ڪيئن بہ منهنجي خيال موجب ڳنو بنيادي طرح سان رومانوادي آهي. پر عام طرح سان رومانوادي محض جذباتي ڏيندا آهن، اُهي هڏيوادي نہ هوندا آهن پر ڳنو هڏيوادي رومانوادي آهي ۽ پنهنجي مخصوص ٻولي ۽ شئليءَ سبب سندس هڏيوادي اظهار ’ماڊرن‘ لڳندو آهي. ان جي برعڪس ڪرشن کٽواڻي بنيادي طرح سان ترقي پسند آهي. ترقي پسندي يعني پرڳتيواد جو جنم داتا مارڪس هڪ ماڊرن ويچارڪ هئو. ان ڪري ترقي پسنديءَ واري ويچارڌارا جو پوئلڳ هئڻ سبب ڪرشن کٽواڻيءَ ۾ واڌو جذبات نہ هئڻ ڪپندي هئي پر ڪرشن واڌو جذبات وارو ليکڪ آهي. اهڙيءَ ريت ڪرشن کٽواڻي جذباتي ترقي پسند آهي. ۽ مان اول ئي چئي چڪو آهيان تہ ماڊرن ويچار سان واڌو جذبات جو ڪو ميل ڪونهي. ماڊرنٽيءَ جا بنيادي نقطا آهن- بوڌڪتا (رئشنلٽي)، ترڪ سنگتي (ريزننگ) ۽ وگيانڪ سچ جي قبوليت جنهن ۾ عمل-رد عمل جي اصول جي مهتا بہ شامل آهي.

ماڊرنٽيءَ جي مٿين نقطن جي آڌار تي ئي مون ڳني سامتاڻي ۽ ڪرشن کٽواڻيءَ (۽ ڪيترن ٻين کي بہ) ماڊرن ڪهاڻي ليکڪ ڪري نہ مڃيو آهي. جيتوڻيڪ ان ڳالهہ کان بہ انڪار نٿو ڪري سگهجي تہ ڪرشن کٽواڻيءَ ۽ ٻين ڪيترن ليکڪن جي ڪيترين ڪهاڻين ۾ ماڊرن ويچار جون جهلڪون صاف نظر اچن ٿيون.

جيستائين پوسٽ ماڊرن‌ازم جو سوال آهي، اُهو ڪنهن لاڙي يا ڌارا جي روپ ۾ اجا سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ قائم نہ ٿيو آهي. ائين پوسٽ ماڊرن‌ازم لفظ گهڻائي دفعا، گهڻن ئي پيپرن ۾ استعمال ٿيندو رهيو آهي.

هاڻي جي پوسٽ ماڊرن‌ازم جي نالي ۾ ائين ڍاڪي ڪان پوءِ جي لکيل ڪهاڻين جو ذڪر ڪبو تہ اهڙيون ڪئي ڪهاڻيون هونديون جن

ڪٿي ڏيون اچن. جيئن ننگوناليءَ ڪهاڻيءَ ۾ واقف پرش ۽ ان جي اڻ واقف پتنيءَ جي وچ ۾ پاڻ ڪي ننگوناليءَ سمجهڻ جي ائبسرڊنيءَ ’ان داتا‘ ڪهاڻيءَ ۾ پيءُ جي موت جي خبر گرم جوشيءَ سان، خوشيءَ جي خبر وانگر ڇپائڻ جي ائبسرڊني وغيره. ’ڪجهه سچ-ڪجهه ڪوڙ‘ پاشا، شئلي، موضوع جي خيال کان بنهه الڳ قسم جي ڪهاڻي آهي. ڪهاڻيءَ جا پهريان ۽ پڇاڙيءَ وارا جملا ئي ان حقيقت جي تصديق ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن.

ڪهاڻيءَ جا پهريان جملا آهن -

- تون ڇا ڪندو آهين؟
- ڊوڙ پائيندو آهيان.
- پر ڊوڙ اڄ ڪلهه ملي ڪٿي ٿي.

۽ پڇاڙيءَ جا جملا آهن.

- هوءَ توهان جي پريمڪا آهي؟
- نه هوءَ منهنجي شريرڪا آهي.
- شريرڪا معنيٰ؟
- شرير جي اڳنيءَ کي وسائڻ واري ڪل.

مٿي ڄاڻايل ڪجھ ڪهاڻين کان سواءِ به ڪيتريون اهڙيون ڪهاڻيون آهن جن ۾ پوسٽ ماڊرن ازم جا عناصر ڦٽليا پيا آهن. جيئن لعل پشپ جي ’پرزو‘ ڪهاڻي، شخص جي سماجڪ ڍانچي ۾ پرزو بڻجي وڃڻ کي بيحد شدت سان اظهاري ٿي. موهن ڪلپنا جي ’الين ڪٿا‘ بي ترتيب زندگيءَ ۾ پکڙيل بي ترتيب سچ جي نڪرن جي ڪهاڻي آهي. ايشور چندر جي ڪهاڻي ’نه مرڻ جو ڏک‘ انساني جذبن جي موت جي ڪهاڻي آهي جنهن ۾ هڪ ڪلارڪ کي ماءُ جي بيماريءَ مان بچي نڪرڻ تي روح جي پيڙا جو اظهار آهي جو هن ماءُ جي بيماريءَ لاءِ آفيس مان قرض ورتو هو. ماءُ مٿي ڪانه، هاڻي جي وري بيمار ٿيندي ته ڇا ٿيندو؟ مطلب ته جي ماءُ مري وڃي ها ته ڪيس وري قرض کڻڻ لاءِ مجبور نه ٿيڻو پوي ها.

ولي جنسي سک ماڻيندا آهن ۽ وري الڳ رهڻ لڳندا آهن. ڪين هڪ جوان پٽ به آهي جيڪو پيءُ سان رهندو آهي، هڪ سهڻي جوان ڌيءُ به آهي جيڪا ماءُ سان رهندي آهي. ٻئي الڳ رهندي خوش آهن. هڪ وقت جڏهن ان استريءَ کان سندس هڪ شيءِ چنتڪ ائين الڳ رهڻ جو ڪارڻ ڄاڻڻ چاهي ٿو تڏهن عورت جو جواب بنا هٻڪ اهو آهي ته ’هر ڳالهه جو ڇا ڪارڻ هئڻ ضروري آهي.‘

اهڙيءَ ريت ماڊرن ازم ۾ جنهن عمل-رد عمل يا ڪاريه-ڪارڻ جي اصول کي مهتا حاصل هئي، هتي ان کي پوريءَ طرح سان ناڪاريو ويو آهي. شيوڪاٽيءَ جون ٻيون به ڪي ڪهاڻيون ان حوالي ۾ ٻڌائي سگهجن ٿيون. ائبسرڊٽيءَ جو سنو مثال ستيش روهڙا جي ’آپشن‘ ڪهاڻي آهي جنهن ۾ ماڊرن لئنڊ نالي هڪ اهڙي ملڪ جو بيان ڪيل آهي جتي ١٥ سالن جي عمر کي بالغيءَ جي عمر ٻڌايو ويو آهي ۽ هر ڪنهن بالغ لاءِ پنهنجي موت جي تاريخ اول ئي مقرر ڪرڻ لازمي ٺهرايو ويو آهي. ان قانون موجب ٿورو جيئڻ وارن کي ’شارٽ لِونگ بونس‘ ۽ وڌيڪ جيئڻ واري تي ’لانگ لائيف ٽئڪس‘ جو بندوبست آهي. هڪ خاص عمر کان پوءِ ڪنهن کي به جيئڻ جو اڌڪار ڪونهي. مرڻ جي طريقي چونڊڻ جي هر ڪنهن کي اختياري آهي.

هن ڪهاڻيءَ ۾ آڌن حوالن ۾ ١٢-١٣ سالن جي ٻارن دواران ڪنڊوم جو استعمال، اڌ رنگ ۾ پيڙا پوڳيندڙ سس کي ڏسي ننهڻ جو خوش ٿيڻ ۽ سَسُ جي وڌيڪ پيڙا جي، وڌيڪ پيڙا پوڳڻ جي اڇا ڪرڻ، پٽ دواران ماءُ کي بک ڪڍائي مارڻ جهڙي ديا ڏيکارڻ وغيره جهڙا موضوع به ائبسرڊٽيءَ کي وڌيڪ گهرو ٻڌاين ٿا.

ستيش جي ٻين ڪن ڪهاڻين جا حوالا به ڏئي سگهجن ٿا. جيئن ’وسقوت‘ ريڙ جي عورت وغيره.

انند ڪيماڻيءَ جون ڪيتريون ڪهاڻيون پوسٽ ماڊرن ازم جا عناصر

رپورتاج/وليرام ڪشناڻي

آديپور - گانڌيڌام ۾ هوندراج دکايل جنم شتابدي سيمينار

مرڪزي ساهتيه اڪادمي، گجرات سنڌي ساهتيه اڪادمي، گانڌينگر ۽ گانڌيڌام مئتري منڊل جي گڏيل سهڪار سان ۹ ۽ ۱۰ جنوري ۲۰۱۰ تي آديپور جي ستي-ساوِي پريه ڪُٽير ۾ لوڪ ڪوِي هوندراج دُکايل جنم شتابدي سيمينار ڪوٺايو ويو. ڀارت جي جدا جدا شهرن کان آيل توڙي مڪاني سؤ کن سنڌي ودوانن ڀرو ورتي لوڪ ڪوي هوندراج 'دکايل' جي شخصيت ۽ رچنائن تي، ڇهن ٻئٺڪن ۾ پنهنجا ۱۴ مقالا پيش ڪيا. سنڌي ۽ جي هن برک شاعر جي سنڌي قومي گيتن، قومي تحرڪ، سروودیه ڀودان يگيه توڙي تعليمي کيتر ۾ ڪيل خدمتن جي ڪٿ ڪئي وئي. پيش ڪيل مقالن جي وچور هن ريت آهي :-

پهريون مقالو : هوندراج 'دکايل' جو جيون

صدارت : ڊا. موتي پرڪاش، مقالو پڙهندڙ شري لکمي کلاڻي

ٻيون مقالو : هوندراج 'دکايل' جي وقت ۾ ملڪي حالتون
پيپر پيش ڪيو شري گووردن شرما 'گهايل'

ٽيون مقالو : هوندراج دکايل جي شخصيت
ان وشيه تي پيپر پڙهيو شريمتي اندرا واسواڻي ۽

چوٿون مقالو : سوتنترتا سنگرامي هوندراج 'دکايل'

صدارت : شري هري همٿاڻي
مقالو پيش ڪيو تيج قابل

پنجون مقالو : سروودیه نيتا هوندراج دکايل
پيپر پڙهيو ڊاڪٽر نرملا آسناڻي

ريٽا شهاڻيءَ جي ’منع ٿيل ميوو‘ هڪ سمبالڪ ڪهاڻي آهي جنهن ۾ ڏيءَ جي پڙڪندڙ سيڪس جي گرميءَ کي روڪڻ لاءِ ماءُ کي ان گرميءَ سان دوبدو ٿيڻو پوي ٿو.

ڪملا گوڪلاڻيءَ جي ڪهاڻي ’ماڏويءَ‘ ۾ هڪ نرس کي پنهنجي ءَ پنهنجين نراڻن جي شهر ۾ بدلي ڪرائڻ لاءِ پنهنجي جسم جو سودو ڪرڻو پوي ٿو ۽ پوءِ هوءَ ان ڪيل پاپ سبب آپگهات ڪرڻ لاءِ به تيار ٿي ٿئي. هڪ دفعي ڪيس ماڏويءَ جي مهاڀارت ۾ آيل ڪهاڻي هڏي سنتوش ٿو ٿئي ته ماڏويءَ پيءُ جي چوڻ تي پنجن راجائن وٽ هڪ هڪ سال راجا جي ڀوڳ ولاس لاءِ رهي ۽ هرهڪ راجا کي هن هڪ پٽ به ڄڻي ڏنو پر پوءِ به هوءَ پاڻ کي اڻ ڇتل محسوس ڪري رهي آهي ۽ ڪيس ڪوبه پڇتاءُ ڪونهي جو اهو سڀ هن پنهنجيءَ مرضيءَ سان نه ڪيو هئو. هاڻي نرس جي من تان بار لهي ٿو وڃي ۽ هن کي ان لاءِ ڪو پڇتاءَ يا پاپ جو احساس ڪونه ٿو ٿئي ته هن چار دفعا پنهنجو جسم ڀوڳڻ لاءِ ڏنو آهي.هيءَ ڪهاڻي اخلاق، شادي ۽ جنسي سنبند جا حوالا الڳ ڪري ٿي ڇڏي.

مٿي سنڌيءَ جي ڪافي ٿورين ڪهاڻين جو ذڪر ڪيو ويو آهي جن ۾ پوسٽ ماڊرن ازم جا عناصر موجود آهن. هيون به اجا ڪيتريون ڪهاڻيون ان قسم جون هونديون، پر ان هوندي به اها ڳالهه سچي آهي ته پوسٽ ماڊرن ازم سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ ڪنهن لاڙي جي روپ ۾ قائم نه ٿي سگهيو آهي.

سچ ته اهو آهي ته ماڊرن ازم جي اَوج وارن ڏهاڪن کان پوءِ سنڌي ڪهاڻي ماٺائيءَ واري دؤر مان گذري رهي آهي. ان ۾ اها شدت ۽ رواني ڪانهي جيڪا ماڊرن ڪهاڻيءَ ۾ هئي. ان جا گهڻائي ڪارڻ ٿي سگهن ٿا پر هڪ مکيه ڪارڻ آهي پڙهندڙن جي ڪمي. سنڌي ٻوليءَ جي گهٽجندڙ استعمال هندستان ۾ سنڌي ادب کي ڪافي ڌڪ رسايو آهي.

5, Maleer,
Adipur- (Kutch) - 370205

......' پيش ڪيو شريمتي سپنا رائسنگهاڻي ۽ هار مونيم تي سنگت ڪئي شري ڏيولڻ راهي.

ساهتيه اڪادميءَ جي ريجنل سيڪريٽري شري جي. پنوُدراءِ سواگتي ڀاشڻ ۾ سيني ليکڪن ۽ ودوانن جي آجيان ڪندي ساهتيه اڪادميءَ جي هلندڙ ڪاربه تي روشني وڌي. دادي ڪرشنا ڀمڀاڻيءَ جنهن هوندراج دکايل سان ساري جمار دک سک ۾ سات ڏيندي گذاري آهي تنهن دکايل جي ديش خاطر سمرپڻ بابت روشني وڌي. صدارتي تقرير ۾ ڀائي مورج منگهناڻيءَ چيو ته دکايل جهڙا سورهيه سپاهي اسانجي قوم جو شان وڌائيندا آهن.

ساهتيه اڪادميءَ جي سنڌي ائڊوائيزري بورڊ جي ڪنوينر شري واسديو موهيءَ هن سيمينار جي اهميت تي روشني وڌي. پنهنجي ڪي نوٽ ائڊريس ۾ ڊاڪٽر ستيش روهڙا، دادا هوندراج دکايل جي بابت ٻڌايو ته هوُ هِڪ تمام گهڻن پاسن واري شخصيت جو مالڪ هو. هو لوڪ ڪوي هو. هنجي ڪوتا جو گُڻ آهي ماڻهن کي اُٿاري سگهڻ. جيڪا جاتي ماضيءَ کي وساريندي آهي، ماضي ان کي وساري ڇڏيندي آهي. اسان کي جڳائي ته ماضيءَ کي به ياد ڪريون پر وقت سان گڏ قدم وڌائي، پاڻ کي ماضي ٿيڻ کان بچايون. اڄ اسين دکايل تي سيمينار ڪري ڪيس شرڌانجلي ئي نه ڏئي رهيا آهيون، بلڪ اسين ماضيءَ کي وسارڻ کان روڪي رهيا آهيون ۽ اڳتي وڌڻ جي باوجود، پاڻ کي ماضي ٿيڻ کان بچائي رهيا آهيون.

هن موقعي تي گجرات سنڌي ساهتيه اڪادميءَ جي رجسٽرار شري هرشد ڀائي ترويديءَ دادا دکايل جي ڀيٽ سنت ڪبير سان ڪئي ۽ گجرات سنڌي اڪادميءَ جي اسسٽنٽ رجسٽرار اڪادميءَ جي ايندڙ پروگرامن بابت ٿوري ۾ ڄاڻ ڏني.

تاريخ ۹ جنوري رات سنڌالاجيءَ طرفان، ايشوري جيوت بخشاڻي هال ۾ دادا دکايل جي ياد ۾ سنگيت شام جو آيوجن ڪيو ويو جنهن ۾

چهون مقالو : هوندراج دکايل جي شاعريءَ ۾ قدرت
صدارت : شري آرجن 'حاسد'
مقالو پڙهيو شري ڪشنچند 'رنجايل'
ستون مقالو : هوندراج دکايل جي شاعريءَ ۾ ڳوٺاڻي جيوت ۽ سنگيت
پيپر پيش ڪيو ڪماري ومي سدارنگاڻي
آئون مقالو : هوندراج دکايل جي شاعريءَ ۾ روحانيت
صدارت : پروفيسر آسن واسواڻي 'مجبور'
پيپر پڙهيو ڊاڪٽر ديال 'آشا'
نائون مقالو : هوندراج دکايل جي شاعريءَ ۾ ديش ڀڳتي
ڊاڪٽر چينو لالواڻي.
ڏهون مقامو : هوندراج دکايل جون ڪال ڪوتائون
صدارت : شريمتي اِندرا واسواڻي
پڙهندڙ شريمتي ڪلا پرڪاش
يارهون مقالو : هونداراج دکايل جي شاعريءَ ۾ لوڪ ڪٿائون
پيپر پڙهيو شري پريتم ورياڻي
ٻارهون مقالو : تعليمي کيتر ۾ هوندراج دکايل جو يوگدان
صدارت : ڪماري تلسي آنندداڻي
پيپر پڙهيو ڪماري هيروُ ايسراڻي.
تيرهون مقالو : هوندراج دکايل جو اڻ ڇپيل ذخيرو
پيش ڪيو وليرام ڪشناڻي
چوڏهون مقالو : هوندراج دکايل جا قلمبند ناٽڪ ۽ سنگيت روپڪ
پيپر پيش شري ٺارو گرناڻيءَ

سيمينار جي شروعات سدا حيات هوندراج دکايل (۱۹۱۰-۲۰۰۳) جي تصوير تي ڦول چاڙهي شرڌانجلي ڏئي، سرسوتي ديويءَ جي مورتيءَ آڳيان جوت جلائي ڪئي وئي ۽ سرسوتي وندنا گيت توڙي 'دکايل' جو لوڪ پريہ قومي گيت 'هي منهنجو وطن، ماڪيءَ کان منيڙو

آديپور - گانڌيڌام ۾ هوندراج دکايل جنم شتابدي سيمينار

شري ڍولڻ راهي ۽ شريمتي سپنا رائسنگھاڻي ’دکايل‘ جو گيت پيش ڪندي

پروفيسر پريتم ورياڻي پنهنجو مقالو پڙهندي، پاسي ۾
اِندرا واسواڻي، ڪلا پرڪاش نظر ايندڙ

چوڏهن مڪاني گلوڪارن دڪايل جا ڪلام، پنهنجي مڌر آواز ۾ پيش ڪيا. ڪاريه ڪرم جو سنچالن شري صاحب ٻجاڻيءَ اثردار نموني ڪيو.

الوداعي جلسي جي صدارت گانڌيڌام مئتري منڊل جي پرمک ڊاڪٽر رميش واسواڻيءَ ڪئي. شري ڊولڻ راهيءَ مقالن جو جائزو ورتو. ڪل تاثرات پيش ڪندي شري واسديو موهيءَ گانڌيڌام مئتري منڊل جي ڪاريه ڪرتائن، دادي ڪرشنا ڀمڀاڻي، ولبرام ڪشناڻي، ڪماري هيرو ايسراڻي، ڪماري مايا شهاڻي، شري واسديو چانگراڻي، مرلي گونداڻي، گل پرياڻي ۽ ٻين جا ٿورا مڃيا جن هن سيمينار جي سموري جوابداري رهائش، کاڌو سيمينار هال جو بندوبست، ٽرانسپورٽ سندر نموني سنڀاليو.

سموري سيمينار جي ڪارروائي هلائي گانڌيڌام مئتري منڊل جي پروگرام سهايڪ شري ولبرام ڪشناڻيءَ. پڇاڙيءَ ۾ هن سيمينار ۾ شرڪت ڪندڙ سيني ليکڪن ودوانن، توڙي سيمينار ۾ سٺل ٻڌائيندڙ ساٿين، آڪاشواڻي ڀڄ طرفان سموري ڪاريه ڪرم کي رڪارڊ ڪري ريڊيو ڀڄ تان اُنجا انش پرسارت ڪرڻ، توڙي ستي ساوي پريم ڪُٽير جي سنچالڪن جا ٿورا مڃيا.

هن موقعي تي مرڪزي ساهتيه اڪادميءَ طرفان هڪ بوڪ اسٽال به لڳايو ويو. جنهن ۾ سيني بولين جي ادب جا چونڊ ڪتاب ويهه سيڪڙو لاٽ تي موجود هئا.

هيءُ سيمينار نهايت ئي خوشگوار ماحول ۾ هليو ۽ لوڪ ڪوي هوندراج دڪايل جي جنم شتابديءَ جي موقعي تي سندس شخصيت ۽ رچنائن جوڀرپور جائزو وٺڻ ۾ ڪامياب ويو. ليکڪ ڪلاڪار، ودوان اُنجون مڌر يادگيريون، مرڪزي ساهتيه اڪادمي توڙي گانڌيڌام مئتري منڊل طرفان ڏنل تحفن سان گڏ کڻي پنهنجي پنهنجي ماڳ موٽيا.

ولبرام ڪشناڻي

Declaration Regarding Ownership & Other Details for 'RACHNA' (SINDHI)

FORM IV (Rule 8)

1. Place of Publication	:	**Indian Institute of Sindhology** Ward 4A, Near Santoshi Maa Mandir, Adipur - 370205
2. Periodicity of Publication	:	Quarterly
3. Name of Printer	:	Shri Lakhmi Khilani, Director,
& Publisher	:	Indian Institute of Sindhology
Nationality	:	Indian
Address	:	6, Maleer, Ward 4A/12 to 14 Adipur - 370205
4. Name of Editor	:	Shri Lakhmi Khilani
Nationality	:	Indian
Address	:	6, Maleer, Ward 4A/12 to 14 Adipur - 370205
5. Owner of the Publication	:	**Indian Institute of Sindhology** Adipur - (Kutch) 370205

I, Shri Lakhmi Khilani, declare that the details given above are true to my knowledge and belief.

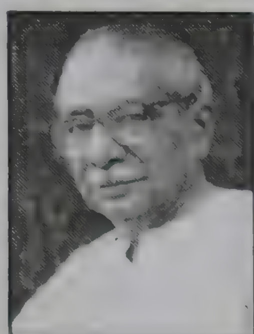
Dated : 01-03-2010

Sd/- **Lakhmi Khilani**
PUBLISHER

برک سنڌي شاعر ۽ ناٽڪ نويس شري مولچند
منگهارام بندراڻي-ايمر ڪمل (جنم : ٨-٨-١٩٢٥)
جي ديهانت (٣-٢-٢٠١٠) تي اسين سنڌن
ڪٽنبين ۽ سموري سنڌي ساهتڪ جڳت سان
هن غم ۾ شريڪ آهيون.

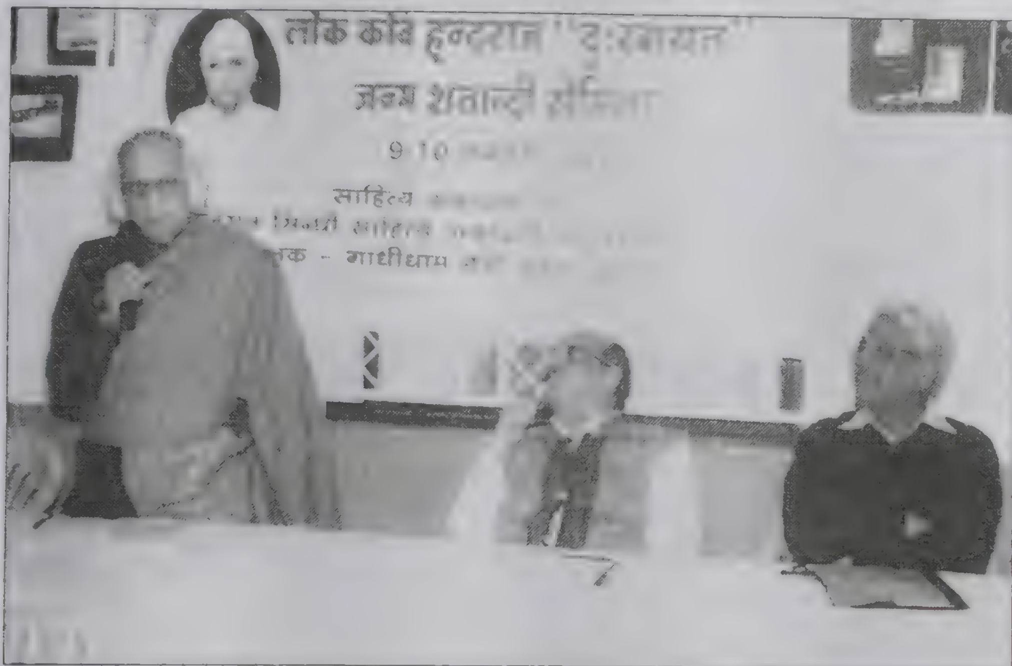
۽

برک سنڌي ڪهاڻيڪار ناٽڪ نويس ۽
'سنگيتا' مخزن جي سمپادڪ شري آنند
چيتنداس ٿهلراماڻي (جنم : ١٥-٨-١٩٣٢)
جي ديهانت (٣١-١٢-٢٠٠٩)

سنڌالاجي پريوار

آديپور - گانڌيڌام ۾ هوندراج دکايل جنم شتابدي سيمينار

شري واسديو موهي ساهت اڪادميءَ جي سنڌي صلاحڪار بورڊ جو
ڪنوينر هن سيمينار جي اَهميت بابت ٻه اکر ڳالهائيندي

دادي ڪرشنا پمياڻي ۽ ڊاڪٽر ستيش روهڙا سيمينار جو آرنڀ ڪرڻ
مهل جوت جلائيندي پاسي ۾ وليرام ڪشناڻي بيٺل نظر اَچيٿو

جينت ريلواڻيءَ جو ڪوجناتمڪ گرنٿ

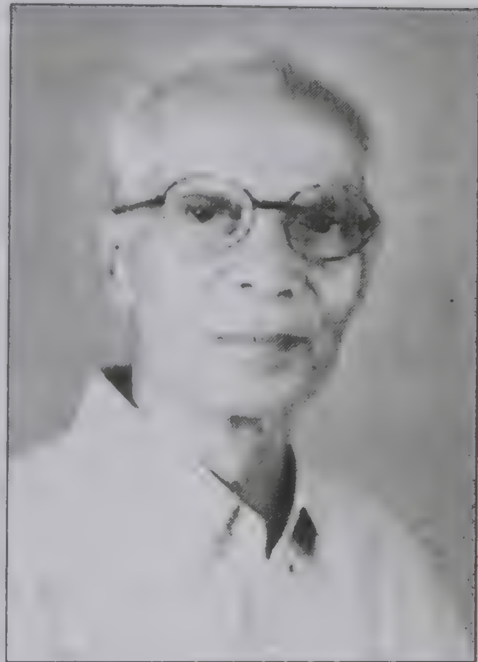
’سنڌ-ڪڇ-ڪاٺياواڙ جا سپيتڪ ناتا‘

ڇپائيندڙ : سنڌو ڀارتي پبليڪيشن، ٩/٣ شاستري نگر، راجڪوٽ- ٣٦٠٠١
قيمت : ڇهه سو روپيا، صفحا ٥٧٢، پڪو جلد، اشاعت جو سال ٢٠٠٨

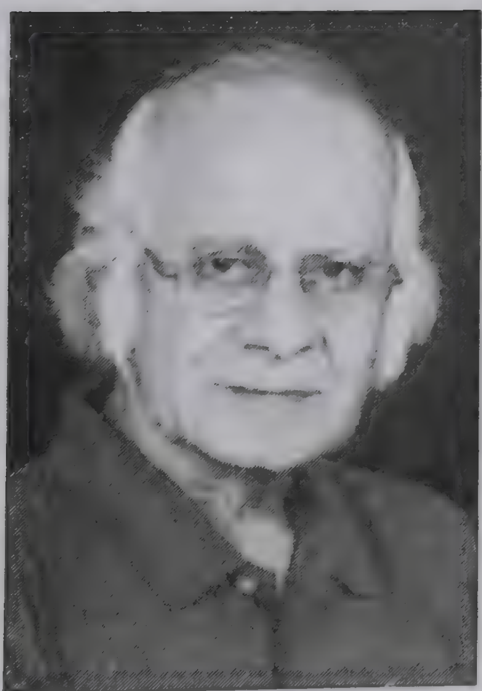
جينت ريلواڻي پنهنجي هن ڪوجناتمڪ گرنٿ ۾ تاريخ کان اڳ واري قديم سنڌ ۽ تواريخي سنڌ جي ڪيترين ئي آديواسي جاتين، قبيلن، نسلن، خانداني گهراڻن ۽ قومن جو تفصيل ۾ ذڪر ڪيو آهي؛ اُنهن مان مکيه آهن، ڪولي، ميگهوال (ميگهواڙ)، اوڏ، گُرجر، مُهاڻا، سنگهار، پڊار، واگهير، ميهر، آهير، ناگر، ڀٽي، چارڻ، جَت، ڪاپڙي، ڪاٺي، ناگ ونشي ۽ تواريخي سنڌ جا سوُمرا، سما، چوُڙا سما، مئترڪ، والاراڄ گهراڻو، مڪواڻا، جهالا، برهم کتري، ڀاٽيه، سونارا، لوهاڻا، ميمڻ، سنڌي مسلمان، پرمار، سوڍا، برهمڻ وغيره.

اَلبت جينت ٽن آديواسي جاتين سنٿالن، ڀيلن ۽ ريباڙين ڪي وساري ويٺو آهي، جن جو سنڌ سان بيحد نزديڪيءَ جو ناتو رهيو آهي. ڀيرومل مهرچند ’قديم سنڌ‘ ۾ لکيتو ’اَڄ عالمن کي کوجنائن ڪرڻ سان ايترو معلوم ٿيو آهي، ته موجوده قومن مان قديم ۾ قديم لوڪ، جن اُتر هندستان وسايو، سي هاٽوڪن سنٿالن، ڀيلن ۽ منڊلوڪن جا اَبا ڏاڏا هئا. اهي سنڌ ۾ به هئا يا نه، تنهن بابت اسان کي پڪ ڪانه هئي؛ پر پوءِ ڪن جون کوپڙيون سيوهڻ جي ڀريان لڌيون هيون. ١٩٢٢-١٩٢٣ع ۾ ڪن ڪولن ۽ سنٿالن جون کوپڙيون موهن جي

مبارڪون !

شري جينت ريلواڻيءَ
کي راشٽريه سنڌي ٻولي
وڪاس پريشد طرفان
’ساهتيه رچنا سنمان‘
(لائيف ٽائيم اَچيومينٽ
اَوارڊ) عطا ٿيڻ تي.

شري واسديو موهيءَ کي
راشٽريه سنڌي ٻولي
وڪاس پريشد طرفان
’ساهتيڪار سنمان‘
(لائيف ٽائيم اَچيومينٽ
اَوارڊ) عطا ٿيڻ تي.

۾ اهو ذڪر آهي تہ سنٿال آديواسين وٽ پنهنجي لپي هئي جنهنجو نالو ’چاء چمپا داغ گوديوم‘ هيو. جنهن جي جاڻ زماني جي گردش ۾ گم ٿي ويئي. سنٿالي سرشٽي گيتن جي مطابق قديم دؤر ۾ سنڌو-ديش ۾ سندن وڏن جي حڪومت هئي، جنهن کي ’چاء چمپا‘ راڄ چيو ويندو هو. جڏهن تہ اُن وقت لپيءَ کي پٿرن ۽ ٻين سخت شين تي اُڪريو ويندو هو اُن ڪري کيس ’داغ گوديوم‘ يعني داغ ڪونڻ چيو ويندو هو . ....‘

ان ڪري اهو اتفاق ناهي جو موهن جي دڙي مان لڌل ڪانسي واري نرتڪي جي سڊول جسم جي بيهڪ اڄ جي سنٿال نينگرِ سان مشابهت رکيٿي.

سنڌ ۾ آريہ لوڪن جي اَچڻ کان اڳ سنڌو نديءَ جي ڪناري تي بيٺل گهاٽن ٻيلن اندر اهي ئي آديواسي ڀيل، ڪولي، سنٿال، اوڏ وسيل هئا. جڏهن سنسڪرت ڀاشا ڳالهائيندڙ، هوَن يگيہ ڪندڙ، پاڻ کي سڌريل سڏائيندڙ آريہ لوڪ ڀارت ۾ آيا، تڏهن هي مڪاني اڻ سڌريل، جهنگلي، راڪشس سڏجندڙ لوڪ سندن پوڄا پاٺ، هون يگيہ ڦٽائڻ لڳا. پنهنجي بچاءَ لاء رشي وشوامتر کي دسرٿ جي دربار ۾ وڃي هن کان رام ۽ لڇمڻ جي ٻانهن گُهرڻي پيئي. ائين انهن ٻاهران آيل ’سڌريل‘ لوڪن پنهنجي طاقت جي زور تي ’اڻ سڌريل‘ لوڪن کي ڏکڻ ۽ اولهہ هندوستان طرف هڪالي ڪڍيو.

اُن جو پوروچوٽ، سمانانتر مثال اَڄ جي زماني ۾ بہ موجود آهي، جڏهن انگلئنڊ ۽ يوروپ جي شهري سڀيتا جي ’سڌريل‘ ماڻهوءَ پنهنجي بندوق جي زور تي ائميريڪا، آسٽريليا، ائفريڪا، جهڙا جهنگلي علائقا وڃي وسايا ۽ اُتي پنهنجي بئنڪشاهي قائم ڪئي. اتان جي مڪاني ’اڻ سڌريل‘ جهنگلي لوڪن (Aborgins/Red Indians) کي يا تہ اُتان ڀڄي وڃڻ لاء مجبور ڪيو يا کين پنهنجو غلام بڻائي،

دڙي مان به لڌيون، جا ڳالهه آرڪيالاجي کاتي جي ڊئريڪٽر جنرل سرجان مارشل ڇاڻائي آهي. ائين هاڻ خاطري ٿي آهي ته اهي قديم لوڪ سنڌ ۾ به هئا، تنهن ڪري قديم سنڌ جا اصل رهاڪو هاڻ اُهي (ڪول، سنٿال، ڀيل) ليکڻ گهرجن ’(صفحو ۴۳)‘

هن حقيقت جي تصديق اندور مان شايع ٿيندڙ روزاني ’نئين دنيا‘ جي ۲-۹-۱۹۹۳ جي، هنديءَ ۾ هِن سِري سان ڇپيل هڪ ليک ’بهار جي هڪ آفيسر پاران سنڌو لپيءَ کي پڙهڻ جي دعويٰ‘ مان به ٿئي ٿي. ’سنڌوواٽي/سنڌالاجي بليٽن‘ ۾ شايع ڪرڻ لاءِ هيءُ ليک سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري اِندور جي ڀاءُ راجا نولاٽيءَ اسان ڏانهن موڪليو هو، جنهن جو پهريون حصو هِت پيش ڪجي ٿو.

’نرمل ڪمار ورما سنٿال سنسڪرتيءَ جي پوڄا نشانين ۽ مڃتائن جي بنياد تي سنڌو لپيءَ کي پڙهڻ ۾ ڪامياب ٿيڻ جي دعويٰ ڪئي آهي. سنٿال پرڳڻي (اڄ بهار ۽ هاڻي جهاڙ کنڊ ۾ رانچيءَ جي اِردگرد وارو علائقو) جي پهاڙن، جهنگلن ۽ ڳوٺن ۾ گذريل پندرهن سالن کان کوجنا ڪندڙ شري ورما هتي اخباري نمائندن سان ڳالهائيندي اها ڄاڻ ڏني.

شري ورما جي چوڻ مطابق افغانستان کان راجستان تائين ڦهليل ۽ دنيا جي قديم ترين تهذيبن مان هڪ سنڌو سڀيتا جي لپيءَ کي پڙهڻ ۾ اَڃا تائين ڪاميابي نه ملي هئي. سنڌو لپي گذريل ستر سالن کان آثار قديمي ۽ لسانيت جي ماهرن لاءِ هڪ وڏو چئلينج بڻيل رهي آهي.

شري ورما جي مطابق اِهو محض هڪ اتفاق هيو جو پندرهن سال اڳ هڪ سنٿالي ڏڻ تي سنٿالي گُرن جا ناهيل پوڄا جا نشان کيس ڏسڻ لاءِ مليا، جيڪي سنڌو سڀيتا جي نشانن سان مشابهت رکندڙ نظر آيا ۽ اُتان ئي هن پنهنجي کوجنا شروع ڪئي. هن پنهنجي کوجنا جي بنياد تي ٻڌايو ته قديم سنٿالي سرشٽي گيت ’ڪرم بنتي‘

چنل چڇ هٽ ۾، ڪُلهن ڪوڙارا
پورهئي خاطر، پانهنجي، اُٺن سوارا
اوڏ بہ ويچارا، لاڪا! وڃن لڏيو.

اَڄ صدين بعد بہ سنڌ ۽ هند ۾ اوڏن جي ساڳي صورتحال آهي. هو صبوح جو سويل اُٿي پنهنجي اڏاوت جي، يا گڏهن تي مٽي ڍوئڻ جي ڪم تي هليا ويندا آهن.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ ڪي پارت ۾ سنڌ کان لڏي آيل اوڏن جي هڪ وڏي بستي دهلي-هرياڻا راڄيہ جي سرحد تي، مهرولي کان سورهن ڪلوميٽر پرتي سنڃيہ نگر ۾ ڳولهي لهڻ جو شرف حاصل آهي. اٽڪل ٽيهہ هزار سنڌي اوڏ پارت ورش جي راڄڌاني دهليءَ جي الڳ الڳ ڪالونين ۾ اڏاوت جي ڪمن ۾ مشغول آهن. اهي اوڏ اڄ بہ پاڻ کي سنڌي ئي ڪوٺائين. پرسي گدواڻيءَ شادين جي موقعي تي ڳائجندڙ سندن لاڏا رڪارڊ ڪري، هن مضمون ۾ پيش ڪيا آهن.

جينت ريلواڻي 'اوڏ' واري هن باب ۾ اوڏ جاتيءَ جي هڪ مشهور لوڪ ڪٿا 'جسما اوڏڻ' شامل ڪئي آهي. ڪڇ جو سردار لاکو ڦلاڻي هن ڪنيا تي موهت ٿي پيو ۽ هن سان وواهہ رچايائين. شاهہ ڀٽائي 'سر ڏهر' ۾ هن لاکي ڦلاڻيءَ جي واڪاڻ ڪندي ڪيس اوڏن جو اجهو آسرو ۽ اوڏيرين جي سٽ جو رکپال سڏيو آهي.

لاکي لڇ ڪنئي، اسان اوڏيرين جي

لاکا لڇ سنڌياءِ، اوڏِ اگلي (ugly) آهيان
لاکا لک هئا، ڦلاڻي پير پيو
آجا اوڏ ٿيا، پليءَ لڳي جنهن جي.

جينت ريلواڻيءَ پنهنجي هن تحقيقاتي گرنٿ ۾ سنڌ جي سنٽالن، ڀيلن سان گڏ ريباڙين کي بہ نظر انداز ڪيو آهي. البت شاهہ پنهنجي 'سر ڏهر' ۾ اوڏن سان گڏ ڪين بہ ياد ڪيو آهي.

ڪپهه، چانهه، تماڪ، اناج جي پوک ڪرڻ لاءِ پاڇاريءَ ۾ جوٽي ڇڏيو.

جينت ريلواڻيءَ قديم ۽ تواريخي سنڌ جي انهن سڀني جاتين/ قومن/نسلن جون ڪي دلچسپ حقيقتون/ڇاڇنائون هت درج ڪيون آهن، جن مان ڪي هت حوالي طور پيش ڪجن ٿيون. پنهنجي 'ڪولي - ڪوهلي' واري ۲۸ باب جي پڇاڙيءَ ۾ هو اسان کي ٻڌائيٿو 'سنڌ جا هي اصلوڪا قديم رهواسي، راجستان، مهاراشٽرا ۽ ٻين پرڳڻن ۾ صرف ٻه ڦهلجي ويل آهن' (صفحو ۲۸۲)

'اوڏ' واري ۲۹ باب ۾ صفحي ۲۸۳ تي جينت ريلواڻيءَ سنڌ جي هڪ ٻي قديم جاتي اوڏن بابت ڀيرومل مهرچند جي 'قديم سنڌ' ۽ ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ جي 'سنڌي لوڪ ورثو' (سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن - ۱۹۹۲) مان هيٺيان حوالا پيش ڪيا آهن.

'سنڌ ۾ هن وقت جيڪي اوڏ آهن، سي اصل دراوڙ ڪُل جا آهن. اهي اصل ڏکڻ هندوستان ۾ هئا، اُتر هندوستان ڏي اَچڻ کان اڳ وات تي جيڪو هنڌ اول وسائي ويٺا، سو هنڌ سنڌن نالي پٺيان 'اوڏر ديش' سڏجڻ ۾ آيو، جنهن جو اُچار ڦري اُڙيسا (Orissa) ٿيو .... اوڏن جو پير رامديو آهي جنهنجو ميلو سال بسال لڳندو آهي. اوڏ لفظ جي معنيٰ آهي اڏيندڙ. 'اهي اڄ تائين پٽين جون اوساريون ڪڍندا آهن.' (قديم سنڌ - صفحو ۵۵).

سنگيت ناٽڪ اڪادميءَ جو انعام حاصل ڪيل اسانجي هڪ ٻي سنڌي ڪلاڪار راڻي ڪرنا ڪٽڪ سان گڏ 'اوڊيسي' نرتيه ۾ ماهر آهي ۽ پرسڌ گرو ڪيلو چرڻ مهاپاتر کان سکيا حاصل ڪرڻ بعد اڄڪالهه ڪلڪتي ۾ پنهنجي نرتيه شالا هلائيندي آهي.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ پنهنجي ڪتاب 'سنڌي لوڪ ورثي' ۾ هڪ مضمون 'اوڏڪي لوڪ گيت' به شامل ڪيو آهي، جنهن ۾ هن شاهه صاحب جي 'سر ڏهر' مان اوڏن جو خاڪو ڪينچيندڙ هيءُ بيت پيش ڪيو آهي.

باب ٣٢ (صفحو ٣١) ۾ جينت سنڌ جي هڪ ئي قديم مهاڻن جي قوم جو به ڀيرومل مهرچند جي حوالي سان هيٺيون احوال قلمبند ڪيو آهي. ’سنڌ ۾ هن وقت ڪيا ماڳر (ماڇر) ذات جا مهاڻا آهن. اهي سنڌ جي آڳاٽن دراوڙن جو اولاد آهن يا پوءِ ڏکڻ هندوستان کان آيا، اها پڪ ڪانهي، ايترو معلوم ٿئي ٿو ته ڪيترين صدين کان سنڌ، ڪڇ ۽ گجرات جا وڻجارا ملبار طرف وڻج واپار لاءِ ويندا هئا. اڄ به مغلپين تعلقي جاتيءَ، ڪڇ ڀڄ ۽ گجرات طرف جا ميربحر دنگيون هاڪاري ملبار طرف پيا وڃن. ماڳر ذات جا مهاڻا ملبار ۾ گهڻا آهن. جنهن ڪري چئبو ته ملبار ڪناري وارن سان لهه وچڙ هئڻ ڪري اهي سنڌ ۾ آيا هجن ته عجب ڪونهي.

تون سمون آهين گندري، مون ۾ عيبن جوءِ،

پسي راڻين روءِ، متان ماڳر مٽئين. (سر ڪاموڏ)

مٽئين بيت ۾ شاهه صاحب نوري مهاڻيءَ کي ماڳر سڏيو آهي. سڄاول طرف ’ماڳر بدران‘ ’ماڇر‘ جون يعني ’ڳ‘ کي مٽي ’ڇ‘ ڪيو اٿن نه ته لفظ ساڳيو ئي آهي. اهو اصل دراوڙ لفظ آهي ۽ بنيادي معنيٰ اٿس ’ڄار رکندڙ مهاڻو‘ سڄاول ڏي ماڇر نالي ڍنڍ به آهي جنهن تي پڻ انهن مهاڻن جو نالو پيل آهي (قديم سنڌ - صفحو ٥٥-٥٦)

جينت پنهنجي مذڪور ليک ۾ چوپٿو ’(هنن مهاڻن) سوراشٽر جي سموري سمنڊ ڪناري تي سنڌي ٻوليءَ کي زنده رکيو آهي. گجراتي وزن ۽ اُچارن سان هنن جي واهپي جي ٻولي سنڌي آهي. هو پاڻ کي سنڌي سڏائيندا آهن. ٻوليءَ کي ڪڇي-جاڙيجي ٻولي چوندا آهن. (صفحو ٣١)

’لوهاڻا‘ واري باب ١٨ ۾ جينت لکيتو ته ’ورهاڱي بعد ڀارت ۾ ڦهلجي ويل سنڌي سماج ۾ گهڻي ڀاڱي لوهاڻا هندو آهن. سنڌي سماج ۾ برهمڻ، کتري، سوڍا، اوڏ، ڪولهي، ميگهوال ۽ ٻين جاتين جا سنڌي به آهن. پر تمام گهڻائي لوهاڻن جي آهي. ان سبب ڀارت ۾ وسيل سنڌي هندو لوهاڻا آهن. ائين به چئي سگهجي ٿو ته غيرسنڌين ۾ سنڌين

ريبارڻ روئي، واڙي وڏا وچرا
سمورا سوئي، هلي هتان سات ويو.

جيڪو لاکو سندس ڏڻ ڪاهي ريبارين جا ويڙها سڃا ڪري ويو آهي، شاهه ان لاکي کي ريجهائڻ جي ريبارڻ کي صلاح ٿو ڏي.

ريبارڻ! ريجهاءِ، لاکو لولائين سين.

رڍون، ٻڪريون چاريندڙ هن مالداري، خانابدوش (nomadic) ريباڙي قوم کي اڄ بہ جيسلمير کان ڀڄ (ڪڇ) - ڪاٺياواڙ تائين اُن تي پنهنجو لڏو رکي، مال کي گاهه چرائڻ لاءِ سَرءُ ۽ سياري جي سُڪيءَ موسم ۾ آٺ مهينا ٻارين ٻچين هجرت ڪندو ڏسي سگهجيٿو. چوماسي جا باقي چار مهينا هو واپس پنهنجي ڳوٺن ۾ اَچي ٺانئيڪا ٿين ٿا. ڪونج پکين جهڙي ان موسمي Migration کي Dang سڏيو ٿو وڃي. ريباڙيءَ جو اَرٿ آهي ري = ڪانسواءِ + ٻاڙي= گهر، جنهن کي پنهنجو گهر گهاٽ نہ هجي. جئن اَڄ سنڌ مان ڏرتي ڏڪاٽيل سنڌين جي حالت آهي.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ ’سنڌي لوڪ ورثو‘ ۾ ’ريباڙي لوڪ گيت‘ ٻيري سان هڪ باب درج ڪيو آهي. هو صاحب لکيٿو ’ڪڇ ضلعي ۾ ڪيتريون ئي مالگذار جاتيون رهن ٿيون، جيڪي سنڌي ٻوليءَ جي ڪانہ ڪا اُپڀاشا ڳالهائينديون آهن. انهن ۾ ريباڙي اهم آهي. ريباڙي اڪثر رڍون ٻڪريون چاريندا آهن، هن قوم جا مرد توڙي زالون سگهارا ٿين ٿا. ريباڙي مرد مٿي تي وڏي پڳ، ٻُت تي ڻُندو جامو ۽ چُڻن پيل سلوار وانگر سوڙهو پاجامو پائين ٿا ۽ ڪنن ۾ ڪي زيور بہ. زالون پڻ ٻانهن ڳچيءَ ۽ پيرن ۾ ڪافي انداز ۾ چانديءَ جا زيور پائين ٿيون. اڪثر هو ڪاري رنگ جي شال ۽ بدن تي بہ ڪارا ئي ڪپڙا، سياري اونهاري اوڙهين ٿيون. (سندن اهي ڪارا ڪپڙا ماتمپرستيءَ جي نشاني آهن. جنهن بابت هنن وٽ هڪ لوڪ ڪٿا پرچلت آهي)

توهان طرفان

ايس. ڊي. بصراڻي (جهوناڳڙه)

’رچنا‘ انڪ ١٢٣ ۽ ١٢٤ پهتل آهن. ساهتيه جي کيتر ۾ سندن يوگدان ڏيندڙ اديبن جا فوٽا ’رچنا‘ جي مکيه پرشٽ تي ڏيندا آهيو. اِهو سلسلو تمام سٺو لڳندو آهي. سمپادڪي ليک به وڻندڙ هوندا آهن.

انڪ ١٢٣ ۾ واسديو موهي، لڪشمڻ ڊُبي ۽ رتن آڏتاڻيءَ جي غزلن جي نزاڪت الڳ ئي آهي (هئي انڪ معياري درشٽيءَ کان وزندار آهن - سڀني اديبن جون رچنائون خوب اثرائتيون آهن) لڇمڻ ڀمڀاڻيءَ جي ڪهاڻي ’پنهنجائپ‘ ۽ اندرا واسواڻيءَ جي ڪهاڻي ’مٽي‘ دل کي ڇُهن ٿيون.

انڪ ١٢٤ ۾ اَرجن سڪايل جي غزل ۾

’ڏوهه به آهي ڏاڍ به آهي، ڏاڍن جو ڏهڪاءُ آهي
گورن پٺيان ڪارا آيا، ڍنگ ته ساڳيو ساڳيو آهي.‘

اَڄ جي ڀارت جي سياسي حالتن جو چٽو ڏنل آهي. دل کي ڇُهي ٿو.

مايا راهيءَ جي ڪهاڻي ’وڄ جو چمڪاٽ‘ ۾ اڄ جي دؤر جي يووا ورگ ۾ ٿيندڙ سماجڪ بدلاءُ جو اثرائتو ورڻن آهي. تيرٿ چاندواڻيءَ مُدت کان پوءِ لکڻ شروع ڪيو آهي. وڻيو آهي.

اَرجن حاسد ادب جو ڏيٽي آهي ۽ سندس ’نارائڻ شيام ۽ اڄ جي حوالي ۾ سندس شاعري‘ تي لکيل مقالو (جبلپور ۾ آيوجت سميلن ۾ پيش ڪيل) پاٺڪن جي پياس ٻجهائڻ ۾ اُپيوگي آهي.

جينت ريلواڻيءَ جو ڳوجناتمڪ گرنٿ ’سنڌ- ڪڇ- ڪاٺياواڙ جا سيپتڪ ناتا‘ تي، لکمي کلاڻيءَ پنهنجيءَ سمالوچنا ۾ هين اديبن جا حوالا ڏيئي ڪُڇ وڌيڪ ڄاڻ ڏني آهي. سنڌي ڀانوشالي قوم جي ڳ هرن ۾ ميڪرڻ ڏاڏا جو فوٽو اَڄ به ڏسڻ لاءِ ملندو آهي. لاڙ سماج وارا پار برهم ۾ شرڌا رکندا آهن ۽ سوراشٽر ۾ جتي جتي پاربرهم جا شرڌالو

جي پڇاڻ ’سنڌي لوهاڻا‘ طور قائم رهي آهي. ’سنڌي هندن جي تواريخ‘ ۾ پيرومل آڏواڻي سنڌي لوهاڻن جو اتهاس درج ڪيو آهي، تہ هو شري رامچندر جي پٽ لوَ جي اولاد آهن.

هن وقت لوهاڻا ڪترين بدران وئشيہ ليکجن ٿا، وڻج واپار ڪرڻ سبب واڻيا ڪوٺجن ٿا. هنن ايامن کان وٺي عربي سمنڊ جي ڪناري تي واپار پئي ڪيو آهي. ناڻو ڪمائڻ لاءِ هر قسم جا ڪشالا ڪڍيا آهن ۽ خطرن جو مقابلو پي ڪيو آهي. هو درياہ لعل جا پوڄاري آهن.

تيرهينءَ صديءَ ۾ لوهاڻا سنڌ مان ڪڇ طرف ويا ۽ بعد ۾ سورهين صديءَ ۾ وڏيڪ تعداد ۾ سنڌ جا لوهاڻا ڪڇ ۾ وڃي وسيا. ڪڇ توڙي ڪاٺياواڙ ۾ هنن پرڳڻن ۾ سنڌ جي هنن لوهاڻن جو راڄ ڪاروبار ۾ اهم دخل رهيو تہ واپار ڌنڌي ۾ بہ اڳرا رهيا.

اَروڙونشي سڏجندڙ بہ اصل ۾ لوهاڻا آهن. عربن جي ڪاهہ وقت سنڌ ۾ هراس پيدا ٿيو. ڪي ڪڇ ڏانهن تہ ڪي پنجاب ڏانهن ڀڳا. اهي اروڙ (راجا ڏاهر جي حڪومت مهل سنڌ جي گادي) جي رهاڪن جي اؤلاد آهن. ان ڪري هو اَروڙونشي يا اروڙا سڏبا آهن. (روهڙيءَ وارا روهڙا سڏيا ويندا آهن). ڪاٺياواڙ طرف اَچي وسيل لوهاڻن جو اولاد اڄ ڀانوشالي سڏجيٿو. اهي ڀانوشالي اصل ۾ سنڌ جا هئا ۽ ڪڇ بعد هالار طرف اَچي رهيا. هو سوريہ جا پوڄاري آهن ۽ سندن ديوي آهي هنگلاج ماتا.

وقت جي وهڪري ۾ سنڌ جا هي لوهاڻا ورهائجي ويا آهن. ڪڇ ۾ وسي ويل لوهاڻا ’ڪڇي لوهاڻا‘ سڏجن ٿا. گجرات ۾ رهندڙ سيني لوهاڻن جي اهڙي الڳ الڳ سڃاڻپ باوجود سندن گوتر، نکون ۽ آکهيون هڪجهڙيون آهن. هن باب جي پڇاڙيءَ ۾ جينت ريلواڻيءَ پنڊت ڪشنچند جيٽليءَ ۽ تواريخ نويس هرو ڀائي ٺڪر توڙي پيرومل مهرچند جي تيار ڪيل لوهاڻن جي نُکن، آکهين ۽ گوتر جي وڏي فهرست ڏني آهي.

(هلندڙ)

هولارام هنس (ٿاڻا)

رچنا ۱۲۴ پهتي ڏنيواد. پيڻ مايا راهيءَ جو فوٽو ڏسي خوشي ٿي. اِها سني روايت آهي، مايا جي ڪهاڻي بہ پڙهيم، وڻي. پاءُ حاسد جو 'عظيم شاعر شيام' تي ليک عالماڻو آهي.

پر سڀ کان ڀهريائين آنءُ پڙهان 'اسان جي طرفان'، جي سوچ ۽ لوچ جو مطالعو هوندا آهن. منهنجو خيال آهي تہ سڀني ۱۲۴ پرچن جا اِهي عالماڻا ليک، ڪنهن ڪتابي صورت ۾، سنڌالاجيءَ طرفان شايع ڪيو تہ بهتر ٿيندو.

ڪهاڻيڪار پاءُ ليکو تلسياڻيءَ جي موت جو پڙهي ڏڏڪو رسيو، جا خبر مونکي اَڳير نہ هئي.

پاءُ نامديو جو ليک - 'دک جو ڪارڻ' من وديا تي ٻڌل آهي، جو سوچڻ لاءِ آماده ڪريٿو.

'رچنا' نہ فقط مالَ پر رومالَ جي خيال کان بہ عمدي آهي - سٺو پنو، سٺي ۽ صاف ڇپائي ۽ سهڻو ڪَوَر.

جئرام چمناڻي 'ديپ' (اَحمدآباد)

رچنا ۱۲۴ اَدبي خوشبوءِ کڻي آئي - واس ورتوسين ۽ دل کي راحت ۽ آنند آيو. ليک سڀ پنهنجي، پنهنجي جاءِ تي معياري هئا ۽ حد کان وڌيڪ وڻيا. دادا اَرجن حاسد جو مقالو 'نارايڻ شيام ۽ اَڄ جي حوالي ۾ سنڌس شاعري' ڪافي ڄاڻ بخشي ٿو.

Published and Printed by Lakhmi Khilani Director, on behalf of Indian Institute of Sindhology at Ward 4A, Near Santoshi Maa Mandir Adipur (Kachch) - 370205. Printed at Shree Sainath Offset Commercial Art Printers, Plot No. 127, Sector 1A, Gandhidham - 370201, Editor : Lakhmi Khilani.

آهن، اُتي ’پاربرهم چڙهي‘ اُتسو ڏام ڌوم سان ملهايو ويندو آهي. ’پاربرهم‘ پرمپرا جي پوئلڳ پڳت لونگرام بولچند پنهنجي تيار ڪيل ’پاربرهم پرڪاش‘ سنڌي ڪتاب ۾ پارو فقير بابت تفصيلوار احوال ڏنو آهي. اِن بابت منهنجي ڄاڻ موجب لڏ پلاڻ کانپوءِ پڳت لونگرام جو پٽ بولچند جهونا ڳڙه ضلع جي بانٽوا شهر ۾ اَچي رهيو آهي. آرٿڪ حالت ڪمزور هئڻ جي باوجود بہ شرڌالن جي سهيوگ سان ’پار برهم چڙهي‘ ميلو تمام سٺي نموني لڳائيندو هو ۽ پوءِ ڏيري ڏيري اِن اُتسوَ جو ڦهلاءُ وڌندو رهيو.

ڀوپال ۾ ٿيل ’تيرٿ بسنت جنم شتابدي‘ سيمينار جا فوٽا ڏنا اٿو. سٺو لڳو.

ڊاڪٽر ايس. ڪي. ٻُنشي (اَمراوتي)

رچنا ۱۲۴ انڪ پهتو. اوهان جو سمپادڪي ليک سرير-من-آتما وڻيو. هميشه وانگر اوهان جو Editorial اندر جي تاڪي کولي ڇڏيندو آهي. اُن ۾ نارائڻ شيام جو شعر بہ سون ۾ سهاڳو آهي.

’توکي ڏسي ٿي شيام تپسيا ڦڪي ڦڪي
هئن روح ۾ رهڻ ۽ جڙيل روح جسم سان

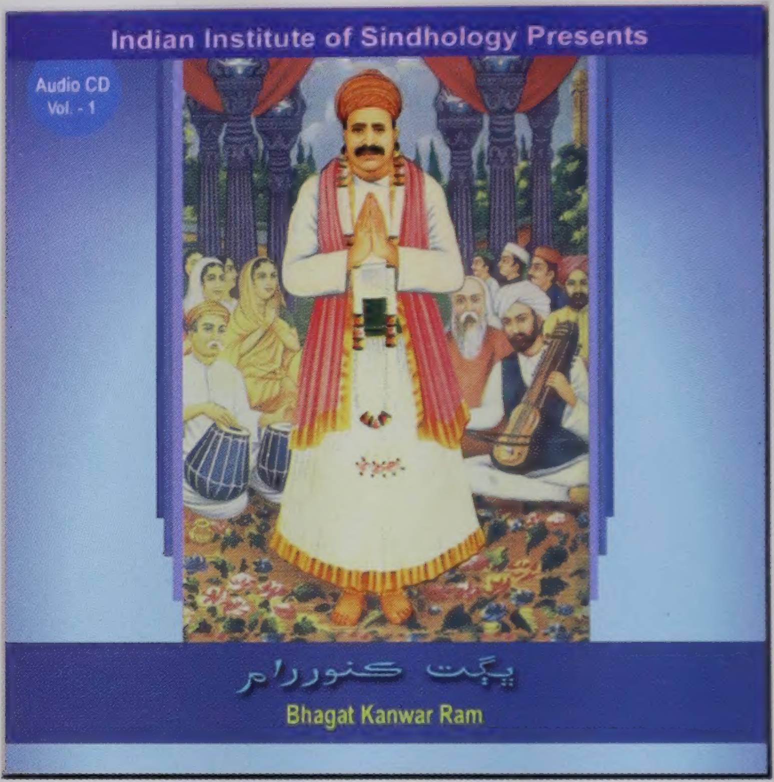
ايم-ايف حسين کي شايد هن ليک ۾ نہ آڻيو ها! هو تہ هڪ artist Fanatic آهي هندو ديوي ديوتائن جون Nude نہ پر اَسڀيہ تصويرون ٺاهي هندو ڌرم کي بدنام ڪندو آهي.

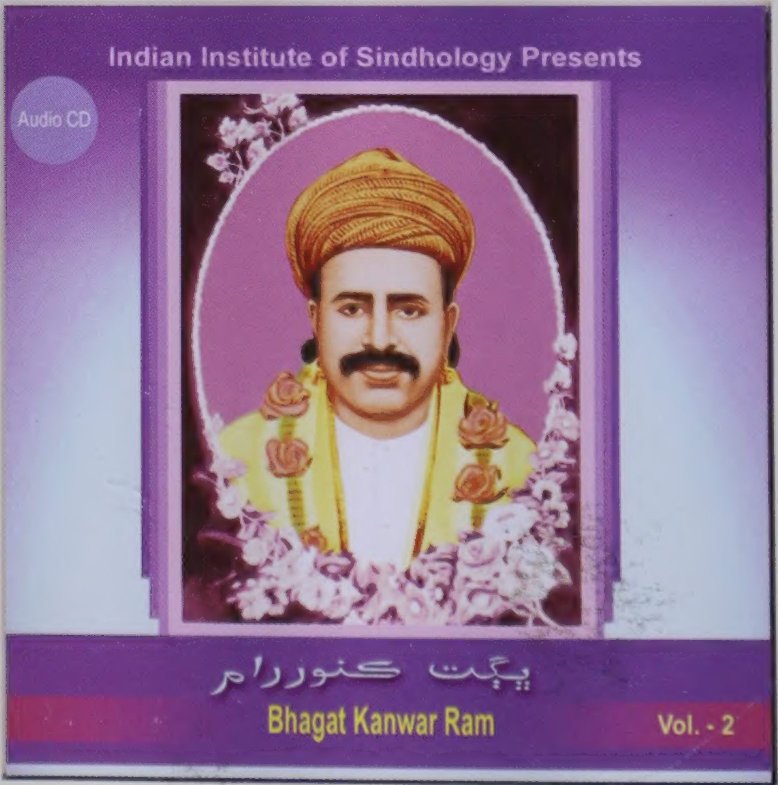
’ڏُک جو ڪارڻ‘ نامديو تاراچنداڻيءَ جو سٺو منووگيانڪ ليک آهي، سٺي نموني Analysis (ڇيد ۽ ڇنڊڇاڻ) ڪيل آهي.

مايا راهيءَ جو ڪور پيج تي مشڪندڙ مُکڙو ۽ ڇهڪندڙ چهرو ڄڻ سندس وانگر ’وچ جو چمڪاٽ‘ ڪري ٿو.

سڀ کان سٺو غزل وڻيو منهنجي دوست اَرجن سڪايل جو
’مذهب جي نالي ۾ کهڙا عصمت جا موتي ٿا لٽجن
هندو يا مومن جي نياڻي - ننگ تہ ساڳيو ساڳيو آهي‘

Special Commemorative Album of two Audio CDs issued on the occasion of Release of Postal Stamp of Bhagat Kanwar Ram by Hon. President of India At Rashtrapati Bhavan, On 26th April 2010

Please place the bulk order for distributing the album as a valuable gift to your friends and relatives

Price of Album of two CDs Rs. 100/=

Bhagat KanwarRam - Vol. 1	ڀڳت ڪنور رام - ۱
1. Jedo Tunhinjo Naun	۱. جيڏو تنهنجو نانءُ
2. Milna Hovai To Milo	۲. ملڻا هووئ تو مِلو
3. Kian Visariyan Varu	۳. ڪيئن وساريان ور
4. Jin Lai Thee Jagan	۴. جن لئہ ٿي جاڳان
5. Ram Sumar Prabhat	۵. رام سمرن پرڀات
6. Pratah Samay	٦. پراتھہ سمي
7. Nale Alakha Je	۷. نالي اَلک جي
8. Kian Rijhayan Tokhe	۸. ڪيئن ريجھايان توکي
9. Pati-a Je Prem Mein Hardam	۹. پتيءَ جي پريم ۾ هردم
10. Loli Lal Noon Devan	۱۰. لولي لال نون ڏيوان
11. Sacho Saeen Satram - 1	۱۱. سچو سائين سترام - ۱
12. Sacho Saeen Satram - 2	۱۲. سچو سائين سترام - ۲

Bhagat Kanwar Ram - Vol. 2	ڀڳت ڪنورام - ۲
01 Aau Kanga Kar Gaalh Munkhe	۱. آءُ ڪانگا ڪَر ڳالھہ مونکي
02 Boond Birha Ji Bahar Lagi	۲. بوُند برھہ جي بھار لڳي
03 Maan Pallav Lagi Aahiyan	۳. مان پلوَ لڳي آهيان
04 Umar Mayaran Thi Mare	۴. عُمر ميارن ٿي ماري
05 Jahin Karan Tu Aiyo	۵. جنھن ڪارڻ تو آئيو
06 Wari Wari Jawan	٦. واري واري جاوان
07 Mukh Murli (Gainya Charainda)	۷. مُک مُرلي (گئنيا چرائيندا)
08 Sanwalda Girdhari	۸. سانولڙا گرڌاري
09 Jag Shree Gopal Lal	۹. جاڳ شري گوپال لال
10 Oho Jo Bansi Vajandi Na	۱۰. اوھو جو بنسي وَڄندي نا
11 Bulbulen Sab Roti Aain	۱۱. بُلبلين سڀ روتي آئين

Available for Sale at Sindhology - Adipur & Ahmedabad

Sahit ain Kala ji RACHNA Registered with Registrar of Newspapers for India
Registration No. GUJSIN / 2006 / 16540